

HUNGARUSOK

MISKOLCZY AMBRUS

A „hungarus alternatíva”: példák és ellenpéldák

(Fejes Jánostól Rummy Károly Györgyig)

A hungarus tudatot Berzeviczy Gergely alakította harcos politikai programmá, és úgy tüntette fel, mint valami alternatívát a nyelvi nacionalizmussal szemben, amikor a hivatalos latin nyelv mellett kardoskodott. Hol önálló Magyarországot tervezett, hol a Habsburg Birodalom egészét akarta hungarizálni a latin általánosság tételével. Kétségtelen azonban, hogy Berzeviczy nem állt teljesen egyedül nemzetek fölötti állampatriotizmusával, illetve államnacionalizmusával, hogy az ő 1817-es elméleti hitvallásának kifejezésével éljünk. A magyar nyelv hegemoniáját célzó törekvést sokan elítélték, sokan elzárkóztak tőle. Berzeviczynek voltak barátai és kvázi-eszmetársai, köztisztviselőként álló egyéniségek, de ezek az értelmiségiek, lelkészek, tanárok társadalmi helyzetüknél fogva sem lehettek hozzá hasonló súlyú vagy nézeteiket hasonló eszmei-ideológiai távlatokba ágyazó gondolkodók. nem jelentkeztek, voltak. Mégis, milyen lehetett a tábora? Szekfű Gyula a maga módján meg is nevezte ezt a táborát, amikor úgy nyilatkozott, hogy Berzeviczy „a német kispolgári racionalizmushoz hasonlóan minden magyar specifikumot megvetett”. A német kispolgári racionalizmus kifejezés leértékelő, ami pedig a magyar specifikumot illeti, annak mércéje Széchenyi István „fajszeretete”, hiszen „Széchenyi kritizáló és reformszellemének egy szikrája lobogott benne, a nagy reformer fajszeretete nélkül”.¹ Azt nem emelte ki Szekfű, hogy Berzeviczy a maga módján, kritikájával és humanitarizmusával előkészítette Széchenyi fellépését. Amit Szekfű

¹ Szekfű: *Magyar történet*, V. 161.

kispolgári racionalizmusnak nevezett, a *Tudományos Gyűjtemény* Berzeviczy-nekrológia így jelenítette meg: „Karakterének legkitetszőbb vonása volt az, amit a németek Humanitátnek neveznek (nem lévén se a deák humanitásnak, sem a magyar emberségnek amazzal felérő értelme, kéntelen vagyok ama deákos ugyan, de egészen megnémetesedett szóval élni.) Ezen humanitásnak gyönyörű lelke, minden cselekedeteiben, s akárki, még ellenkezői iránt is való magaviseletében érezte bájoló erejét. Szeretete általölelte az egész emberi nemet, kinek-kinek örömet szolgált, a jónak diadalma a gonoszon, a világoasságé a homályon éltető, melegítő princípiuma volt szép életének.”²

Szekfű leértékelésével szemben áll Csáky Móric nézete, amely szerint Berzeviczy eszmevilága valóságos kibontakozási lehetőséget jelez a Kazinczy által is képviselt magyar nacionalizmussal szemben.³ Az alternatíva: a hungarus felfogás vagy a magyar nacionalisták „irracionális érvelése”. Megvalósulási esélyeik hasonlóak voltak. A hungarus álláspont Széchenyi István híres akadémiai beszédében is kifejezésre jutott, amikor a nemzeti türelem mellett állt ki. Végül a magyar nacionalizmus győzött, de amikor ennek hívei „a »korszellemet«, az összeurópai nemzeti álláspontot és a középnemesség régi hagyományban gyökerező rendi-nemzeti önérvényesítő akaratát közös nevezőre hozták, úgy állították be a váltót a jövő számára, hogy az már a liberális mozgalom végét jelezte”.⁴ Ez múltunk egy fejezetének alapvetően új megjelenítése, és ma is aktuális. De vajon történelmileg hiteles-e? Reális-e ez az alternatíva? Forrásaink nem tesznek-e lehetővé más magyarázatot?

Először vizsgáljuk meg a hungarus kérdésre vonatkozó szakirodalom alaptéziseit és vele egyben a hungarus–nacionalista alternatíva fogadtatását. Majd idézzünk fel néhány jellegzetes hungarus állásfoglalást, próbáljuk meg feltárni Kazinczy Berzeviczy-ellenességének valós motivációját, és közben próbáljunk meg egy lehetséges választ adni a kérdésre: nyomtalanul elmúlt-e az idő a hungarus nemzetszemlélet fölött vagy pedig tovább élt-e valami belőle a magyar nacionalizmusban? És netán nemcsak Széchenyi megnyilatkozásaiban, hanem azoknál súlyosabb dokumentumokban?

² Berzeviczy Gergely életírása. TGy 1822. V. k. 71.

³ Moritz Csáky: Die Hungarus-Konzeption. *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.* Szerk. Anna M. Drabek, Richard G. Plaschka, Adam Wandruszka. Wien, 1982. 71–89.

⁴ Csáky: *Von der Aufklärung*, 159–169.

Nem kétséges, hogy a hungarus szemlélet a nemzeti türelem és nemzeti semlegesség egymással összefonódó értékszempontját érvényesítette, és nagyon is jellemző magyarországi sajátosság. *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita* = *Magyarországon kívül nincs élet, és ha van, nem olyan* — ez lenne a jellegje ennek a hungarus tudatnak. Szekfű Gyula szerint a magyar jezsuiták történetfilozófiája dolgozta ki azt „az új optimista öntudatot,” amely „akkor katolikust és protestánst egyaránt elfogott, jeléül a barokk kultúra hódító erejének”. Ez a barokk nemzeti jellegű, mert: „A magyarság most ébred először saját magának öntudátára, s ezt oly lelki örömmel, saját múltján való lelkesedéssel, Istennek mondott hálaival teszi, hogy ma is csodálnunk kell azt a nemzeti erőt, az összetartozás hatalmas érzését, mely ezt a történelemszemléletet hirtelen létrehozta és minden később nemzedékre áthagyományozta.”⁵ Ezzel szemben Tarnai Andor azt mutatta ki, hogy a szállóigévé váló mondásnak „semmi kapcsolata a jezsuitákkal és a nemességgel, akik egyáltalán nem ismerték, kifejezi ellenben a német és szlovák evangélikus értelmiségi réteg patriotizmusát és »feudális állampolgárságát«, amely a XVII. század közepe tájától fejlődött ki, virágkorát az 1690-es évektől 1770 tájáig élte, s értelmetlenné válva eltűnt, amikor a régi Magyarország népei a nemzeti fejlődés polgári útjára léptek”.⁶ A feudális állampolgárság Molnár Erik elemzésének parafrázisa: „A nemesi haza gondolata mellett kialakult a *hungarica natio* fogalma. A *hungarica natio* a magyar állami közösség, leginkább a külföld felé vetített képekben. Ebbe már mindenki beletartozik, s ebben az értelemben magyar, hungarus, aki az állami közösség tagja, rendi és nemzetiségi különbség nélkül, a szlovák jobbagy épp úgy, mint a német polgár vagy horvát úr. Ez lényegében a mai állampolgárság feudális formája.”⁷ Ezt képviselte például a társadalmi téren konzervatív gróf Gvadányi József, generális, aki a magyar nemzeti ébresztő szerepét is játszotta,⁸ de amikor alapvetően a ruházatban látta a nemzet megkülönböztető sajátosságát, akkor a status quo mellett foglalt állást, a soknemzetiségű hungarus országnak nemzeti társadalmakra

⁵ Szekfű Gyula: *Magyar történet. IV.* Bp., 1935. 378–379.

⁶ Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez).* Bp., 1969. 99–100.

⁷ id. Tarnai: *Extra*, 82.

⁸ Gvadányi József: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felszerkentésére és mulatságára e versekbe foglalt.* Pozsony és Komárom, 1790.

való tagolódását akarta elhárítani, és így „a hungarus-mentalitás egy változatát” képviselte.⁹ És nemcsak ő, hanem szinte mindenki, aki lojális volt az országhoz, mint hazához. Még erdélyi is lehetett hungarus. (Például a román George Șincai, aki fájalta, hogy Erdély elszakadt Magyarországtól, mert különben Erdélyben is érvényes lehetne a jobbágyoknak kedvező urbárium.¹⁰)

Nem kétséges, hogy Berzeviczy a már említett ún. feudális formát töltötte meg polgári tartalommal, amikor radikális állami és társadalmi reformot tervezett. A hungarus nacionalizmus alternatíváról azonban a következő elutasító ítélet született: „S ha Berzeviczyék gondolatmneteiben több, később előtérbe került liberális gondolatra ismerhetünk is, ez még nem jelenti föltétlenül azt, hogy az alapkoncepció is időszerű és korszerű volt a 18–19. század fordulóján.” A korszerűség a nemzeti öntudat; térhódítása általános jelenség. Tehát „Kazinczyék törekvése ily módon jobban megfelelt a kor követelményeinek,” és így „inkább hozzájárult a »Hochliberalismus« kora alapfeltételeinek kialakításához, mint a »hungarusok« kétségtelenül több, később fontos szerepet játszó liberális eszmét tartalmazó gondolatmenetei”. Ami pedig Kazinczyt illeti, az ő „nyelvi programja az irodalomtörténet oldaláról nézve sokkal inkább volt kozmopolita, semmint nacionalista”.¹¹

Mint minden állítás ez is komoly kérdéseket vet fel, amelyekre még rátérünk. Előtte viszont egy historiográfiai tényt kell jelezni: a hungarus-tudatról – amiről sokat írtak és írunk, beszéltek és beszélünk – itt-hon az első és egyetlen önálló tanulmány az ezredfordulón jelent meg, Fried István tollából: „A hungarus-tudat kérdőjelei”.¹² Ennek lényege: a hungarustudat, mint nemzetszemlélet, magatartási forma, alakzat nem statikus jellegű, és „nemcsak az úgynevezett nacionalizmus előtti évszázadok nemzetfogalmának egyik lényeges tényezője, hanem szinte a XX. század első évtizedéig mutatható ki jelenléte,” olyan „összetett jelenségként [...], amely a politikában és a kultúrában egyként megjelent”.¹³ Ebben a szemléletben a nacionalizmus nem maga a mérceként szolgáló korszerűség, hanem korjelenség, és „a nemzeti irodalom megterem-

⁹ Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1998. 300.

¹⁰ Gheorghe Șincai: *Opere* II. Buc., 1969. 204.

¹¹ Szajbély Mihály recenziója Csáky könyvéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1988. 4. sz. 424–425.

¹² Fried István: *A közép-európai szövegüniverzum*. Bp., 2002. 47–68.

¹³ Fried: *A közép-európai szövegüniverzum*, 51.

tése éppen úgy korparancsa a kultúrának, mint a feudális szisztémának” a felszámolása. A nagy átalakulás folyamán a hungarus tudat utóvédharcokra kényszerült, és marginalizálódott.¹⁴

Fried István néhány kétnyelvű literátor, valamint néhány magyar és szlovák író példájával jellemezte a folyamatot. Kazinczy munkásságából pedig azt emelte ki, ami a hungarus-tudathoz és a modern nacionalizmushoz is egyaránt kötötte, de olyan nacionalizmust képviselt, amely „nem feltétlenül hozza magával a magyarosítást, de igényli a magyarosodást, nem zárja ki mindenáron az országban használt nyelveket az érintkezések köréből, de a magyarnak – mindenekelőtt a hivatali ügyintézésben – elsőbbséget biztosít”.¹⁵

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyenek is lehettek még Berzevicy eszmetársainak a hungarus tudatba illeszkedő elképzelései? Miként alakult a hungarusok és a nacionalisták viszonya? Elképzeléseik miként szegültek szembe egymással és miként játszottak egymásba? És – némi- leg megismételve korábbi kérdésünket – mi az, ami a hungarus gondolatvilágból a nacionalisták – mármint a Kazinczy által fémjelzett nemzeti eszmevilág hordozóinak – politikai programjába beépült? Olyan korszakalakító egyéniségek életművébe, mint Kossuth Lajos és Deák Ferenc, valamint a mögöttük álló garnitúra munkásságába!

Berzevicyhez a leginkább Fejes János táblabíró, a kishonti evangélikus egyházkerület egyházi és iskolai igazgatója hasonlítható, aki németül, latinul, szlovákul és magyarul egyaránt értekezett. (Jó viszonyban is voltak, Fejes tiszteletét kifejezésre juttató latin versben kívánt sikert és boldogságot barátjának.¹⁶) Összekötötte őket az evangélikus érdekvédelem. Kishontban irodalmi társaságot szervezett, melynek tagjai 1809-től 1832-ig minden évben, rendszeresen szeptember derekán összejöttek, hogy szlovák, latin, magyar és német nyelvű munkáikat felolvassák. Ezek a *Solennia* című évkönyvben napvilágot is láttak. A „Kishonti Biblioteka” IX. „vígünnnepén, a reformáció harmadik szekuláris örömnepjén” így fejtette ki Fejes a hungarus ideológiát: „Magyar Ország az Égnek boldog sarka alatt fekvő tartomány, mindnyájunk édes hazánk, Európának többi országátúl a népek, nyelvek és vallások sokasága által is magát különbözteti. Nem csuda, hogy majdnem minden nemzet ide sietett ez áldott földre, mely felől könnyen lehetne igaznak tenni a közbeszédet:

¹⁴ Fried: *A közép-európai szövegüniverzum*, 65–66.

¹⁵ Fried: *A közép-európai szövegüniverzum*, 59.

¹⁶ MOL, P 53 122. cs. 350.

nincs jobb élet, mint Magyarorszában.” Itt „a józan okosság” kizárja a nemzeti és felekezeti gyűlölködést. Itt: „Háromféle tehát a betűje a keresztény hit törvényeinek Magyarországon, magyar, tót és német. Ha ezen különbség egymáshoz gyűlölségre szolgál: a betű által végbe viszen a törvény amaz rettentő, szívet rémítő és leverő szomorú tulajdonságát s erejét, hogy majd nem éppen a halálig gyötri a külön-külön nyelveken beszélőket és őket öli. Akiket ölni kész a betű, eleveníti a lélek. [...] Ahol ezen lélek uralkodik, ott az igaz szabadság, ott a halála s temető helye, a sírja az üldözésnek.”¹⁷

A hungarus nemzeti tolerancia a vallási toleranciára épül, annak megfelelője. Egyrészt a magyar nemesség etnikai türelmességének a továbbéltetése, másrészt a mindennapi életben jellemző türelem. Inkább életgyakorlat volt, mintsem jövőképet célzó politikai program. Hordozói és képviselői tanárok, hivatalnokok, papok, ügyvédek, egyszóval értelmiségiek. Politikai pártállásuk is elég sokszínű. Az 1810-as évektől latinul, németül, magyarul és szlovákul érkező Csaplovics János a meglévő alkotmány apologetája volt. A nagy történetíró Engel János – akinek műveiből Berzeviczy is merített – mérsékelt reformer volt, aki az 1790-es évek reformelképzeléseit próbálta tovább éltetni, amikor szóvá tette, hogy a parasztnak nincs diétai képviselője, a háziadó fizetését pedig a nemességnek is vállalnia kellene, akkor ez majdnem a kancelláriai állásába került.¹⁸ Magyarország történetét taglaló művét, amelyben ezeket felvetette, be is tiltották. Nem véletlen, hogy Berzeviczy kivételével tartózkodtak az élesebb társadalomkritikától és a politikai nyílvanosságtól is. Önálló politikai erőként való fellépésre nem volt esélyük. Általában az udvarnál keresték a szövetségest, mint Berzeviczy is tette, miközben saját autonómiáját is érvényesíteni akarta.

A hungarus magatartás ereje nemzetekfölöttisége, de egyben ez a gyengeségének a forrása is. Nem tudott a nemzetek együttélését szabályozni akaró programot kidolgozni. Példa lehet erre a már említett 1808-as tübingai pályázatra beérkezett pályamunkák némelyike. A beérkezett 23 pályázat közül sajnos csak kettő maradt fenn, néhány esetben pedig a szerzők egyéb állásfoglalásait ismerjük, amelyek azonosak lehetnek pályaműveikkel. És – többé-kevésbé – ismerjük állásfoglalásaik mérlegét. A beérkezett pályaművek közül összesen öt ajánlotta feltétlenül a magyar nyelv

¹⁷ Fejes János: *Mely kellemetes legyen Magyar Ország azon boldogító javak használásában, amelyeket a Protestantismus, maga követőinek készített.* Lőtsse, 1817.

¹⁸ MOL Magyar Kancellária, Általános iratok, 1589 cs.

hivatalos nyelvként való bevezetését. A latin és a német nyelv mellett a hivatalos magyar nyelvhasználatot is négyen javasolták. A német bevezetése mellett három munka foglalt állást. A latin mellett nyolc pályázó állt ki, egy pedig a latin mellett esetleg a német elfogadását javasolta. Két pályázat állásfoglalását nem ismerjük. Ezeknek a pályázóknak mintegy fele kiemelkedő, vagy maga után egyéb írásokat is hagyó tollforgató.¹⁹ Viszont vizsgáljunk meg néhány hungarus állásfoglalást, és pedig azok logikáját, előre bocsátva, hogy a pályakérdésben eleve benne rejtett a csapda: a magyarellenesség. Hiszen a magyar nyelv kizárólagossága ellen a kézenfekvő érvként a magyar nyelv parlagi álnyelvészeti bírálata kínálkozott. Fejes János és Amand Wilhelm Smith bele is mentek a csapdába.

Fejes óvatosabban érvelhetett, mint Smith. Szerinte a magyar-ság elszigeteltsége miatt a hivatalos magyar nyelv a felvilágosodás kárára lenne. Kevés a magyar könyv, a nyelv sem alkalmas a felvilágosodásra, mert a nép nem érti az új szavakat, erőszak tehát másokra rákényszeríteni a magyar nyelvet, mások jogait tiszteletben tartani. Az elv: „Minden menjen magától, erőszak nélkül.”²⁰ És a maga igazának érzékeltetésére közölte a magyar nyelvről készített véleményét, amelyet a Gömör-kishonti deputációnak átadott. Címe: „Némely jegyzések a magyar nyelv tökéletességére nézve”. Lényege a nyelvfejlesztés. Mivel „valójában gazdagabb lehet magában a magyar szó, mintsem láttatik lenni,” össze kell gyűjteni a régi

¹⁹ *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről.* Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 25–28. felsorolja a pályázókat, majd csoportosítja azokat állásfoglalásaik szerint is. Az eredmény a következő: A magyar nyelv mellett: 1. Döbrentei Gábor, aki akkor Erdélyben Gyulay Lajos nevelője volt, és 1814-ben megindította az Erdélyi Múzeum című folyóiratot, majd az Akadémia titkára lett. 2. Kazinczy Ferenc. 3. Legény János, trencsényi piarista pap. 4. Nagy György, soproni evangélikus iskolai tanár. 5. Roth, az ulmi protestáns konzisztorium elnöke és bajorországi igazgató tanácsos. A magyart ajánlja feltételesen a latin és a német nyelv mellett: 1. Johann Christian Engel. 2. Johann Genersich, késmárki líceumi tanár. 3. Johann J. Maisch, felső-ausztriai orvos. 4. Andreas Thorwächter, erdélyi, nagyapoldi evangélikus lelkész. A német nyelv mellett: 1. egy névtelen. 2. Christian Johann Pollagh, aki akkor Pesten tartozkodott. 3. Valter Philips, osztrák őrnagy A latin mellett: 1. Amilcar Barrakóczy, aki Keszthelyről keltezte értekezését. 2. Samuel Bredeczky. 3. Fejes János. 4. Neustädter, udvari könyvelő. 5. Andreas Plachy. 6. Christian Christian Johann Pollagh, aki Pestről keltezte értekezését. 7. Schihulszky József. 8. Wilhelm Amand Smith. A latin mellett esetleg a német elfogadását javasolta Nikolaus Kerchelich. A csoportosításban nem szerepel: Andreas Holko és Johannes Eigel. A felsorolásból kimaradt: Plachy és Engel.

²⁰ Joannis Fejes: *De lingua, adminiculis et perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica in specie.* Pest, 1807. 39–45. (Feltehetően ezt a munkáját adta be a pályázatra.)

nyelvemlékeket, akadémiát kell felállítani, mint Oroszországban, „valamennyire kedvezőbb cenzúrai utasítás” kellene a magyar könyvek elbírálásához, hogy elősegítsék a könyvkiadást, kézikönyv kellene a magyar törvényes stílusról, az akadémia jutalmazza a jobb könyveket, támogatni kell a magyar színházat, magyarra kellene fordítani a szlovák és német helyneveket „egyéb aránt fenntartván az ő eredeti nevezeteket”.²¹

Ez a hungarus ideológia méltányosságra törő formája. Smith a kevésbé méltányosat képviselte. A késmárki orvos és szenátor már hosszan ecsegett a magyar nyelv alkalmatlanságát, ami szerinte lapp jellegéből következett, és így „lingua sine matre genita et virgo sine filia”, azaz „nem anyától született és lány nélküli szűz”. A szóviccet humanitárius demagógia egészítette ki, mert ha hivatalossá teszik a magyar nyelvet, akkor „elszigetelten fog állni a nemes magyar Európa közepén, anélkül hogy valami arra ösztönözné a művelt európai nemzetek nagy kulturális eszközeinek elsajátítására ösztönözné.” Ha a latin már nem kötelező az iskolában és a törvényhozásban, akkor elhanyagolják a régi és új klasszikus írók műveit, márpedig az olasz kultúra a latin és görög klasszikusok felélesztése miatt fejlődött. A tennivalókat a régi és az új európai klasszikusok tanulmányozásában látta, mert azok „szellemünknek formát és anyagot adnak,” végül pedig „középosztály megalapítását” szorgalmazta. Ez a szemlélet sokban egybevág barátja, Berzeviczy szemléletével. Ennek jegyében hangoztatta a világkereskedelem jelentőségét, és azt, hogy ennek nyelvei az angol, a francia és az olasz, míg a magyar ilyesmire nem alkalmas. Berzeviczy érveihez hasonlít annak fejtegetése, hogy a diétán és a megyegyűlésen a magyarul nem tudók nem tudnak szavazni. Ugyanakkor úgy látta, hogy többen tudnak magyarul, mint azt Berzeviczy hangoztatta: „Bár a legtöbben «a nemesek» a szláv megyékben is a társaságban használják a magyar nyelvet, nagyobb nyelvi kultúrára van szükség, hogy a közügyekről szóló tárgyalásokban hibátlanul éljenek vele. A nyelvet tudó, de forrófejű, jól beszélő szónok gyakran képes lesz alaptalan, végig nem gondolt véleményét rákényszeríteni a gyűlésre.” Életszerű volt annak szóvá tétele, hogy a szolgabíró a fálvakkal az ott beszélt nyelven kell közölje a felsőbb határozatokat. Az is valós probléma lehetett, hogy a szlovák községek nem tudnak magyarul, németül, latinul, a fordítással pedig az a veszély jár, hogy nem adja vissza a rendelet szellemét és értelmét. Viszont ebben az esetben a logikus javaslat a szlovák nyelv érvényesítése lett volna. Ez viszont elma-

²¹ Fejes: *De lingua*, 46–52.

radt.²² Maradt a magyarellenesség. És kimondatlanul is egyfajta nyárspolgári osztálygyűlölet, annak akkor divatos formája: az antiarisztokratizmus. Ez Berzeviczynél még egyfajta öngyűlölet, ugyancsak osztály- és nemzeti jelleggel. Láttuk, Smith pályairatában a polgári rend megeremtését sürgette, az abszolutista uralkodótól várta ezt, miközben az abszolutizmus és az ellenfelvilágosodás ellenfeleként az alkotmányosság híve volt, valamilyen modernizált és méltányosságra törő rendi alkotmányosságé, amelyen még II. Lipót törte a fejét.²³ El is marasztalta a Lipót halálát követő reakciót, amelyet a babona és az obskurantizmus uralmának tartott, álnok és köpenyforgató ex-jezsuiták művének. És így óhatatlanul ő is a jezsuita-mítosz foglyává vált. Akkor még nem haragudott ezekre az alakokra, amikor még – úgymond – a haladás zászlaját lengették. Most viszont azt valolta, hogy „Jesuitam si dixeris, omnia dixeris” = „Ha jezsuitát mondasz, mindent elmondasz”,²⁴ holott csak egyfajta máig is jellemző, a hatalomhoz igazodó szokványos értelmiségi magatartásnak lehetett tanúja. Az értékörzés aktív elmagányosodás. Smith a sztoikus szellemet próbálta feltámasztani, amikor Kant erkölcsstanát²⁵ Seneca-féle levelekbe burkolta, abban a reményben, hogy rendszere „az önző, romlott korszellemet az emberi természet hamisíthatatlan méltóságához vezeti vissza,” és a végeredményként az erényes emberek hasonlóak lesznek az istenekhez.²⁶ A kispolgári racionalizmus tehát egyfajta irracionalizmus. Már Kantnál is. Nem véletlen, hogy van, aki szerint a nemzeti irracionalizmus megalapozója

²² A cím nélküli kézirat lelőhelye: Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms 1576. H. Balázs: *Berzeviczy*, 40. címként az első fejezet címét adja meg.

²³ Vegyes feljegyzéseiben (Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms. 1466.) programját így foglalta össze:

Grundlage aller Constitutionen

1. Beschränkung ministeriellen Willkühr

2. Gleichheit vor dem Gesetze

3. Verantwortlichkeit der Staats-Beamten

4. Öffentliche Verhandlung der inneren Administration und Justiz

5. Die Bestimmung der Staatsausgaben durch Zustimmung der Stände

6. Beschränkte Preßfreiheit durch zweckmäßige Gesetze

²⁴ Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms. 1335. A. W. Smith: Anmerkungen verschiedenen Inhalts

²⁵ Kant olvasmányainak kivonatát tartalmazza Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms. 1335.

²⁶ Amand Wilhelm Smith: *Spiritus Stoeae. Geist der Stoa. I.* Leutschau, 1817. IX.; VI. 1820. 657.

Kant, mert miként az egyéni én nála noumenális jellegű, a kollektív én a nacionalistáknál szintén csak hasonló jellegű lehet.²⁷

A hungarus tudat hordozói megálltak az egyén és az emberiség istenítésénél. Az ő köztes közösségük az állam, lojalitásuk aritmetikai jellegű. Nem élik át a nemzeti közösséghez való tartozás élményét, amit a romantika nyújtott, amikor a felvilágosodásnak – E. Gellner kifejezésével – gyökereket adott. Ez az identitásélmény számukra fanatizmus. A hungarus magatartásban a rendszerkritika és a rendszer iránti kényszerű lojalitás jól megfértek egymással. Az emberi jogok és méltóság szóvivői voltak, de nem mind mentek el odáig, mint egyes modern nacionalisták, akik a halálbüntetés eltörlésének hívei voltak. Például Horvát István²⁸ vagy Cházár András. Ez utóbbi úgy támadt Fejesre, hogy a nemesi hódításelméletet ötvözte a modern nacionalizmus érvrendszerével.²⁹ Fejes viszont Cházár halálbüntetés elleni állásfoglalását vetette el.³⁰

Elméletileg az egyik legfelkészültebb hungarus Genersich János lehetett. Kétkötetes munkában értekezett a hazaszeretetről. A haza azonos az állammal, a hazaszeretet az állammal való azonosulás, ezért az alkotmány meghatározó jelleget ölt: „A bölcs alkotmány egyedi, tehát az ország fekvéséhez és lakói jelleméhez igazodik.” Viszont a demokratikus államban minden polgár részt vesz a törvényhozásban, és ezért „annál erősebb kell legyen a szabad polgár hazaszeretete.”³¹ A nyelv esetleges tényező, mert előfordul, hogy az állampolgárok „talán ugyanazt a nyelvet beszélik”,³² a lényeg az alkotmány, és emellett „az egy népekből törzs (Völkerstamm) közös eredetének természetes kötelékei”.³³ „Az ember, akinek nincsenek emberi jogai, nem képes a hazaszeretetre. Viszont Magyarország népe a patriotizmus legszebb példáit mutatta fel, ha ural-

²⁷ Elie Kedourie: *Nationalism*. Oxford, 2000. 13–26.; K. R. Minogue: *Nationalism*. New York, 1967. 62.

²⁸ Horvát István: *Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*. Szerk. Temesi Alfréd, Szauder Józsefné. Bp., 1967. 83.

²⁹ [Andrea Cházár:] *Analysis opellae: De lingua, adminiculis, et perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica, in specie, commentatio historico politica, Hungarorum ruminatiōni dicata per Joannem Fejes*. [Hely n.], 1807.

³⁰ Joannes Fejes: *Supplicia capitalia ab argutiis Andreae Cházár*. Cassovia, 1808.

³¹ [Johann Genersich:] *Von der Liebe des Vaterlandes*. I. Wien, 1793. 155–156.

³² Rathmann János: Genersich János gondolatvilága *Forum, Társadalomtudományi Szemle*, 2004. 4. sz. 127.

³³ [Genersich:] *Von der Liebe*, 156.

kodói vezetni tudták.³⁴ Ez a mű kedvezőtlen kritikát kapott, ezért szerzője – a szakirodalom szerint – 17 évig nem írt.³⁵

Genersich és Berzeviczy szellemi rokonsága egyértelmű. Igaz, ez utóbbi keményen támadta a nyelvi nacionalizmust, éspedig elsősorban a magyart. Ugyanakkor 1807-es körlevelében valósággal felkarolta a nyelvi nemzet fogalmát. Genersich is tübingai pályaművében a magyar nyelvet feltételesen elfogadta a latin és a német mellett.³⁶ Viszont éppen akkortájt, 1807-ben a késmárki líceumi vizsgán Berzeviczy nem Horatius ódáinak latin esztétikai magyarázatát kérte, hanem, hogy azt mindenki anyanyelvére fordítsa, németre, szlovákra, magyarra, és miután Genersich ezt nem gyakoroltatta, úgy érezte, hogy olyan, mint a halálos ítélet kihirdetése, és a következő évi vizsga hasonló levezetése ellen tiltakozott.³⁷ Kérdés: Berzeviczy valójában megtorolta, hogy Genersich elfogadta magyar államnyelvet, amit ő elutasított, vagy pedig kísérletet tett arra, hogy az anyanyelvűség mennyire segítheti elő a fejlődést, amire 1807-es körlevelében utalt.

A hungarus tudat aritmetikai jellegéből következően képlékeny, könnyen tjátszott át összbirodalmi tudatba, és így még erősebben öltött reaktív jelleget. Olykor egyfajta magyarellenességre vált, miután a magyar nemzeti mozgalom jelentkezett a legnagyobb erővel, s az ellen irányult a leginkább, miközben a hungarusok minden más nacionalizmustól viszolyogtak, csak azokat még kevésbé ismerték, mint a magyart. Nem is tudtak a nemzetek együttélését szabályozó programot felmutatni, és nem is nagyon igyekeztek, beérték az elutasítással. Mégis értékörökítő jelenség is. Az egy és oszthatatlan nemzet híveit figyelmeztette programjuk megvalósíthatóságának hatáira, érvelésük gyengeségére.

Kazinczy számára is kemény mementó lehetett Berzeviczy okfejtése. Elméletben persze „fanatikus” nacionalista, mert eszménye a Rousseau-féle egy és oszthatatlan nemzet. Toleranciája viszont pragmatikus, akár egy-egy durva megnyilvánulása. Viszolygott a durva parasztól, a szlovákok neki nem atyafiak,³⁸ de büszke volt arra, hogy felesége parasztcsecsemőt szoptatott, lánya pedig szlovákul is pötyögött, a szlovák

³⁴ [Johann Genersich:] *Von der Liebe des Vaterlandes. II.* Wien, 1793. 327., 378.

³⁵ Szelényi Ödön: *Genersich János (1761–1823)*. Lőcse, 1914. 31.

³⁶ *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 30.

³⁷ Szelényi: *Genersich*, 40.

³⁸ KFL XIX. 194., 198., 201.; XXIII. 349.

nyelvet ugyanis becsülte és beszélt is.³⁹ A százokról sem írt – mint látuk – olyan emberi melegséggel, ami pozitív reakciót váltott volna ki.

Ez a néhány intermezzo mégis példa lehet Kazinczy nemzeti türelmetlenségére, és arra, hogy nem mindig találta meg a megfelelő hangot, ha a nemzeti másságról írt. Ugyanakkor neki még sikerült kiépítenie jó kapcsolatokat hazai, nem magyar értelmiségiekkel is. Az irodalom köztársaságában ami igazán összekötött, az a műveltség volt. Példa erre az, ahogy Kazinczy a nagyváradai görög katolikus románokat megítélte. Naplójában is megörökítette azt, ahogy 1803-ban a görög katolikus román püspök asztalánál vendégül látta. Az ebéd során „báró Wécsey József melegedni kezdte a bortól s megszólítá az oláh püspököt, Darabant vala a neve: Domine Excellentissime! iste meus amicus periculosarum cogitationum homo est; non credit verum esse posse, quod contra rationem est. [Legkegyelmesebb uram! ez a barátom a veszedelmes gondolkodásúak közé tartozó ember, aki nem hiszi, hogy igaz lehet, ami az ész ellen van.]” A tudatlan püspök fejet csóvált, s félig nevetett, soha sem tudván meghatározni, mit mondjon reá. Én felakadtam, nem ezen a tükén, hanem azokon, akik ezt Wécseytől hallák. Hiszen, mondom, ez a legorthodoxusabb hit, mert a keresztyén vallás is éppen ezt tanítja. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy más a contra rationem [ész ellen], más a supra vagy praeter rationem [az ész fölött vagy az észen túl]. A püspök ismét nevetve ütögetett, én pedig és a calefactus [pajkos] Wécsey még egy két szót tevénk, de úgy, hogy szavaink nem voltak illetlenek. A mostani váradai oláh püspök, Vulkán Sámuel elvezete a püspök parányi bibliotékáscskájába, hol némely olasz könyveket, és különös, még a Helvetius munkáját is lelém.”⁴⁰

Helvetiust sokra becsülte Kazinczy, és később, 1812-ben, amikor naplóját tisztázta, akkor sem vette észre, hogy Darabant megmosolyogta őt. Hiszen egyáltalán nem volt műveletlen, kifejezetten pártfogolta azokat az erdélyi felvilágosult román írástudókat, akik a balázsfalvi püspök erőszakos szűklátókörűsége miatt kellett elhagyják hazájukat. És aligha véletlenül tartotta könyvtárában Helvetiust. Ennek látványa volt az ő válasza Wécsey évődésére. Vulcan püspök viszont Kazinczy számára példa lett.

³⁹ KFL IX. 275.

⁴⁰ MTAKK, K 614, Kazinczy Ferenc: Az én naplóm 1801. jún. – 1810. decemb. (Tisztáztam Széphalmon 1812 martz.) 229. Kazinczy: *Az én életem*, 318.; V. ö. Kazinczy: *Az én életem*, 318.

Gratulált is neki a könyvtárhoz.⁴¹ Mélyen azonosult azzal, amit a román püspök főpapi székébe iktatásakor mondott: „a keresztények minden válása a bűn és vétek nélküli élet”. És ezt Kazinczy terjesztette, magánlevelében⁴² és a nyilvánosság előtt is:⁴³ Vulcan hitvallásában saját vallására ismert. Cserey Farkashoz intézett verses episztolájában pedig megörökítette, hogy atyja, id. Cserey Farkas szerepet játszott Grigore Maior, balázsfalvi görög katolikus püspök börtönből való szabadulásában, a börtönbe ugyanis az ellenfelvilágosodás hívei juttatták hamis vádjaikkal.⁴⁴

Hogy Kazinczy mennyire kapcsolódik a hungarus hagyományhoz és mennyire éltette azt, arra éppen a hungarus Rummy Károly Györggyel való viszonyának és barátságának néhány mozzanata világíthat rá. Az egykori barát – mármint Rummy – 1845-ben a maga jegyzeteivel tette közzé Kazinczynak Lukijan Mušickinek, a szerémi kolostori apátnak írt levelét 1812-ből. Ebben a széphalmi mester köszöntötte a szerb pap-költőt, aki Herder írásait is ismeri, és aki maga is igyekszik a fátum „által elsüllyesztett nemzeteket felemelni”. Mert: „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem”. Végül: „Vedd berekesztésül vallásomat: az

⁴¹ KFL VI. 483.

⁴² KFL XV. 536.

⁴³ *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. morális katekismus nevéül munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve.* Béts, 1818. 98.

⁴⁴ S ím itt Erdélynek két püspökjei:

Bajtay s Májor. Tündöklő nagy nevek!

A nemzet-becsülő fejedelem

Azt mesterévé tette Józsefének;

Ezt hosszas, kínos szenvedése után,

Munkácsnak foglyukából főpapi

Székre ülteté, s a sorsnak érdemetlen

Veréséért elhalmozá kegyével.

S az, a ki a foglyot rongyolt öltözetben

Elébe vitte imádott asszonyának;

Az, a ki szívért irgalomra hajtá,

Neked, barátom, nemzöd volt. Örülj

Tündöklő származásodon, s kövesd

Atyádnak tisztán fénylő nyomdokit,

S haladj megfutni kezdett úton.

Fényt bírni, s a fényt érdemelni, dísz... Vö. Kazinczy Ferenc: *Összes költeményei.* Szerk., Gyerge László. Bp., 1998. 381.

igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók s bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton!” Rummy több fontos észrevétellel kísérte a levelet. Megemlítette, hogy a szerb költő megfeddte Vitkovics Mihályt, mert „nem szerb anyanyelven, hanem magyar anyanyelven költött”. Ezzel szemben viszont azt hangoztatta Rummy, hogy Vitkovicsnak „két anyja vala, szerb édes anyja s [...] Eger, vagyis, ha tetszik, a magyar nemzet, mint ápoló anyja”. És „jó lett volna mindkét nyelven költeni”. Kazinczy hitvallását pedig így értékelte: „Ezen tiszta s igazságos nyilatkozat is Magyarországon, hol annyi sok nép, különböző nyelv és egyházi felekezet létezik, figyelemre méltó.”⁴⁵ Korábban pedig azt hangsúlyozta, hogy Kazinczy „hozzám és másokhoz írt barátságos és bizodalmas levelei patriotizmust és kozmopolitizmust lehellenek, s a patriotizmusnak kozmopolitizmustal való összekapcsolásában példám vala és marad”.⁴⁶ Annál is inkább, mert Kazinczy a nyilvánosság előtt is hangoztatta, hogy „a nacionalizmus lelket emelő érzelmeit a kozmopolitizmus lelket szelídítő érzelmei által kell megneemesítenünk”.⁴⁷

Rummy megnyilatkozása hungarus hitvallás volt. És szüksége volt Kazinczy tekintélyére, ugyanis az 1830-as években kemény csapások érték, éppen Vörösmarty Mihály figurázta ki, méghozzá kegyetlenül és igaztalanul:

Mit tótul gondolsz, elmondasz konyhadiákúl,
Rossz német nyelven végre lenyomatod azt:
Tartson meg tova is bölcs szándékodban Apollon,
Tóled egy új Bábelét várhat az emberi nem.

Ez a támadás nemcsak Rumynak szólt, hanem egy egész világnak. Egy típust ért támadás, a sok nyelven tudó, ám egyikben sem remeket alkotni képes író, és ezen kívül a magyarosító megnyilvánulások ellenzőjét. Csakhogy az egynyelvű ország eszményének jegyében a régi soknyelvű Magyarország új Bábelként jelent meg. Vörösmarty gúnyverse igaztalan, de nem annyira hazug, mint az a „tudós” nézet, amely szerint Rummy „a févilágosodás kori dél-német tudós típusa”.⁴⁸

⁴⁵ id. KFL IX. 275–277.

⁴⁶ Rummy Károly: Válasz Tóth Lőrincz urnak. *Hírnök*, 1840. szept. 7. 72. sz.

⁴⁷ *Muzáron*, 1829. IV. k. 155.

⁴⁸ Fritz Valjavec: *Kopitars Briefwechsel mit Karl Georg Rummy*. München, 1942. 8.

Rumy Károly György olyan német anyanyelvű magyar nemes volt, aki a felvidéki német és szláv környezetben nem tanult meg magyarul, ehhez mintegy huszonevésen Debrecenbe kellett jönnie. Viszont valóságos kultúráközvetítő polihisztor lett, aki a magyar irodalmat és szellemi életet német folyóiratokban népszerűsítette, a magyar múlt fontos forrásait adta ki, hasznos gazdasági tanácsadó munkákat tett közzé magyarul is.⁴⁹ Amikor Göttingában tanult, akkor elhatározta, hogy ellensúlyozza a Magyarországot illető hamis tudósításokat, és 1802 novemberében ezért fordult a *Der Neue Teutsche Merkur* szerkesztőségéhez. Nehéz időkre jellemző módon járt el. Külön kiemelte, hogy a folyóirat milyen sokat tesz „a liberális elvek terjesztése érdekében,” majd jelezte, hogy olyan helyzetben van, melyben az igazság érdekében „a mártíromságot is vállalni kell,” és kérte, hogy mellékelte cikkét névtelenül közöljék, miközben szóvá tette, hogy a magyar irodalomnak sokat ártanak a német recenzensek „kímélő ítéletei”.⁵⁰ A kérdéses cikk: „A három magyarországi fő nemzet jelleméről”.⁵¹ Ez a jellegzetes vitacikk-válasz egy sértőnek érzett – Pozsonyból keltezett – úti-levélre, amely a magyar nemzetet heterogénnek nevezte, és úgy ismerte el a magyarok fejlődését, hogy egyben jelezte, már nem annyira gyűlölik a szlávokat és nem annyira vetik meg a németeket, mint korábban, a szlávok viszont képezhetőek és a németek a maguk műveltségével összetartják a heterogén halmazt. Rumy ezzel a heterogenitással szemben azt hangoztatta, hogy az eredeti magyarok (Ur-Ungarn) alkotják „államunk törzsét, a szlávok, a németek, a rácok és a görögök csak ágak és bizonyos mértékben járulékos képződmények” (Schmarozergewächs), ha udvariasan fordítunk. A magyar jellem fővonása valóban az ellenállás, amit az idegen hatalom erőltet, sértve ezzel a magyar eredetiségét. A magyarok tulajdonságai Rousseau szellemében pozitívnak minősülnek, míg a szlávok önzőek, a németek alkalmazkodóak, de aztán kiszipolyozzák a befogadót.⁵² Emellett szól az, hogy a kereskedelem és a gyárak az ő kezükben vannak. Irodalmuk viszont gyenge, szemben a magyar irodalom látványos fejlődésével.

⁴⁹ Fried István: Rumy Károly György, a kultúráközvetítő 1828–1847. *Filológiai Közlemény*, 1963. 1–2. sz. 204–218.

⁵⁰ MTAKK, MIL 4–24. B.b. 1802. nov. 5.

⁵¹ Közli: Ueber den Charakter der drey Hauptnationen Ungarns und den Zustand der dasigen Literatur. Közli: *Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800 im Spiegel deutschsprachiger Prosatexte*. Szerk. László Tarnófi. Bp., 2000. A szerzőt nem nevezi meg a közlés.

⁵² [Rumy:] Ueber den Charakter, *Literatur*, 165–166.

A szlávoknak még nyelvtanuk sincs, a német evangélikus gimnáziumokba járnak, ahol „a felületes mindentudás” uralkodik, ezzel szemben a református magyar kollégiumok „nagy embereket” képeznek ki.⁵³ Jobbításokra szükség van, de a kudarcokért nem a nemzet és nagyjai a vétkesek, hanem azok, akik becsapták, mert kalandorokkal és szószátyárokkal nem lehet semmire se menni.⁵⁴ Ennél élesebben nacionalista cikket Kazinczy sem írt volna. De úgy látszik, Rummy szükségét érezte, hogy a külföld felé magyarságát emelje ki. Ugyanakkor Göttinga világa nemcsak magyar öntudatát emelte meg, hanem állampolgári tudatát is. 1803-ban Őfelsége minisztériumától azt kérte, hogy engedélyezze szabadkőművességet.⁵⁵ Ez naivitásra vall, de bátorságra és merészségre is.

1808-ban négy nyelvű szépirodalmi zsebkönyvet adott ki. (Ennek egyik munkatársa volt Kossuth Lajos egyik kiváló tanára Carlowszky Zsigmond.)⁵⁶ Ugyanakkor német folyóiratot tervezett, amelynek hirdetése szerint Berzeviczy, Genersich, Palkovics, Schwartner együttműködésük ígérték, miközben maga Rummy – megszakítva a német szöveget – magyar nyelven így vallott:

„Erre az írásra,
Nem jutalom hív,
Hanem magyar szív”⁵⁷

Ez vezette Sopronban is, ahol 1810-ben ő hozta be a magyar nyelvet.⁵⁸ Amikor aztán a karlócai gimnáziumba került, onnan is lelkesen tudósított arról, hogy Jénában, a reformáció ünnepén az egyetemi templomban magyarul prédikáltak, a hazai szlovákok és németek is elfogadták, hogy „ünneplésöket nemzeti nyelveken tartásák és nem németül vagy deákul, mivel Németországban is megvettetnek az oly német és tót magyarok, kik nemzeti nyelvöktől idegenkednek, mint nemzeti karakter nélkül lévők”. Viszont felötölhetett előtte, hogy ő maga sem tud olyan jól magyarul, mint németül, és önkritikusan, szinte önmegvetéssel tette szavát: „Az én boldogult nagyatyám, Rummy Sámuel (Sopron vár-

⁵³ [Rummy:] Ueber den Charakter, *Literatur*, 172–173.

⁵⁴ [Rummy:] Ueber den Charakter, *Literatur*, 178.

⁵⁵ OSZKK, Quart. Ger. 1001. 167–168.

⁵⁶ *Musen-Almanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808*. 71, 80.

⁵⁷ MTAKK, Ms. 10667. 84–85.

⁵⁸ EKK, Ab 70 Majer István: Rummy György Károlynak emléke. 1847. 14; OSZKK, Quart. Germ. 2853 Georg August Julius Friedrich von Rummy: Rummy György emléke. 19.

megyében született magyar, midőn ott még igazi magyarok voltak, és nem német magyarok, milyekké váltak az ő mostani unokáik helybeli környülállásaik miatt”.⁵⁹

Kérdés, hogyan lett a lelkes magyarból a magyar nacionalizmus cél-táblája? Feladta volna eszményeit, megtagadta volna magyarságát?

Nem igaz, hogy Rummy jellemtelen lett volna.⁶⁰ Inkább alkalmazkodni próbált bizonyos helyzetekhez, ugyanakkor nehéz természetű ember lehetett, de azért is az, mert elveihez ragaszkodott. Hogy annyi helyen tanított, mint Késmárkon, Sopronban, Keszthelyen, Karlócán és Pozsonyban, az nemcsak nyughatatlanságára vall, hanem arra is, hogy nem hagyták nyugodni, mert hol kisebb-nagyobb személyes, hol világnézeti konfliktusokba keveredett. Jellegzetes sorsa ez a tollából és tudományából élő embernek, aki a felvilágosodás eszményeit éltette. Ugyanakkor ennek a történetnek megvan a titkos része is. Rummy ugyanis a maga módján együttműködött a titkosrendőrség emberével, Armbrusterrel. Nem is tudta volna megkerülni. Armbruster ugyanis fontos bécsi folyóiratokat szerkesztett, és a magyar irodalmi és művészeti életről szívesen közölt kisebb-nagyobb híreket. Rummy pedig hihetetlen mennyiségű apró hírrel szolgált, lelkesen ismertetett minden új munkát. Sőt – neki köszönhetően – Kazinczy, aki kerülte Armbrustert, közölt egy kis cikket a magyar szobrászatról.⁶¹ Armbruster mindezért rendszeren, ahogy jó szerkesztőnek illik, fizetett Rummy-nak, de nemcsak a megjelent cikkekért. Amikor a honorárium kiutalásáról értesítette tudósítóját, udvariasan megköszönte hangulatjelentéseit is, jelezve, hogy nem fog visszaélni velük.⁶² És nemcsak hangulatjelentéseket kért, hanem konkrétan érdeklődött, hogy például közölték-e a megyékkel Kovachichnak a cáfolatát, amelyet Gustermann magyar alkotmányellenes művére írt.⁶³ Vagy egyszerűen megkérdezte, hogy Kultsár milyen ember, mert úgy látszik, nem érte be a Kultsár lapjáról szóló, a nyilvánosságnak szánt tudósításokkal.⁶⁴

Egyelőre nem ismerjük, hogy Rummy mi mindent válaszolt meg és hogyan. De benyújtotta a számlát, amikor gazdasági társaság felállítására

⁵⁹ Rummy Károly: A magyar prédikáció Jénában és Tübingában. *TGY* 1817. XII. 119–120.

⁶⁰ Rumys Mangel an Charakterfestigkeit — írta Valjavec: *Kopitars Briefwechsel*, 10.

⁶¹ *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*. 1812. IV. 114–116.

⁶² MTAKK, MIL, 4–14. 188. A levél kelte: 1810. dec. 16.

⁶³ MTAKK, MIL, 4–14. 253. A levél kelte: 1812. aug. 17.

⁶⁴ MTAKK, MIL, 4–14. 866. 1813. ápr. 29.

tett javaslatot, amely elől Armbruster ravaszul kitért.⁶⁵ Lefordította németre Berzeviczynek a magyarországi iparról és kereskedelemről szóló latin nyelvű értekezését, amelyet Bécsben nem néztek jó szemmel, és azt még kevésbé, hogy a művet 1812-ben kiadták Weimarban. Ezek után pedig Rummy olyan recenziót írt róla, amelyet Armbrusternek mint szerkesztőnek küldött el, aki viszont nem tette közzé. Az ismertetés hat év múlva jelenhetett meg magyarul a lapalji megjegyzésbe burkolt fricskájával: „Mivel az Österreichische Annalen című már megszűnt könyv-vizsgáló folyóirat e recenziót nem tudhatni, mi okból fel nem vette, se valamely más tudósítással Berzeviczynek ezen értékes munkájáról elő nem állott, most ezen hazai időiratban közöljük azt.”⁶⁶ Az okot még a vak is láthatta: az osztrák gazdaságpolitika bírálata. Ugyanakkor Rummy nem minden célzat nélkül emelte ki, hogy Berzeviczy „valódi hazafisága elvéthetetlen”. Kultsár Istvánra pedig önéletrajzi mozzanatok felidézésével emlékezett: „Szoros kötelesség a haza és a literatura eránt a hazai literatura előmozdítóinak emlékezetét a jövő kornak megtartani, kiváltképpen midőn a hazai literatura még kicsírázik, tehát azokról biográfiai és tudományos adatokat közleni, karakterét rajzolni, s érdemeit előadni.”⁶⁷

Amikor ezt írta Rummy, már túl volt élete nagy megrázkódtatásán, és nemsokára a „magyarománia” ellen fordult. Előtte azonban az 1820-as évek elején Pozsonyban az evangélikus líceum tanáraként került nehéz helyzetbe. A hagyomány szerint itt éppen „buzgó magyarságáért üldöztek”,⁶⁸ mert a pozsonyi líceum „tót szagú szellemével sem bírt megbárátkozni”.⁶⁹ Valójában több tűz közé került. Az iskolai életben a négy-nyelvűség hagyományához igazodott. Szinte lelkesen számolt be arról, hogy a diákok az iskolai ünnepeken négy nyelven szavaltak.⁷⁰ Csakhogy a virtust dicsőítő himnusz esztétikai értékét sokan megkérdőjelezték, az egyik tanár elhatárolta magát a sajtóban,⁷¹ és az iskolai magyar olvasó társaság egyik hajdani, lelkes tagja, Prepeliczay Sámuel, a *Tudományos Gyűjtemény* segédszerkesztője – a szerkesztőség nevében – azt pana-

⁶⁵ MTAKK, MIL, 4–14. 205. A levél kelte: 1811. ápr. 16.

⁶⁶ R.[ummy Károly György:] Ungarns Industrie und Commerz von Gregor von Berzeviczy. TGy 1818. VIII. 112.

⁶⁷ MTAKK, Tört. 4–24/2. Rummy Károly György: Boldogult Kultsár István emlékezete. A cikk a *Hasznos multságokban* jelent meg.

⁶⁸ EKK, Ab 70 Majer István: Rummy György Károlynak emléke. 1847. 14.

⁶⁹ Kőrösy László: *Rummy élete*. Bp., 1880. 59.

⁷⁰ [Rum]y [Károly György]: Pozsonyi Evang. Lyceum. TGy 1822. VII. 109–112.

⁷¹ Papp József: Megcáfolások és igazítások. TGy 1822. VIII. 119–120.

szolta fel, hogy a pozsonyi evangélikus líceumban a magyar nyelvet „alig csak” eltűrik.⁷² Ezt a megjegyzést azonban Rummy, aki a kérdéses himnuszta maga sem tartotta sokra, „keserű és csípős megtámadásnak” tartotta,⁷³ és miután cáfolatát – mely nyilván a magyar nyelv megtúrt helyzetének minősítését akarta cáfolni – nem közölték, néhány év múlva, az egyik vizsga alkalmával megpróbálta kiköszörülni a csorbát, és a magyar nyelv térhódítását szorgalmazta: „Mi nálunk is ezen örökös igazságot (hála a magyarok istenének!), hogy idegen nyelven a tudományoknak és kultúrának felsőbb polcára eljutni lehetetlen, és hogy így a magyaroknak is lassanként a tudományokat anyai s nemzeti, azaz magyar nyelven kell tanítani, több ország gyűlésein Budán és Pozsonyban hazánk főrendei és legjobb hazafiai megesmerték és egynéhány főiskolák munkába is vették. Hát mi lennének-e azok a méltatlan és háládatlan hazafiak, kik szép, magas, kellemetes és valóban becses nemzeti nyelvünket főiskolánkból „nolumus hungarice audire, nolumus hungarice audire”! kiáltván, kitiltanánk? Kik csak idegen nyelvek tolmácssága által jutnánk a tudományoknak értelmére? Kik csak idegen, p. o. német vagy francia ízlésben gyönyörködve, vagy pedig majd csaknem egészen eltótosodván soha se juthatnánk arra a nemzeti boldogságra, hogy érezhetnénk, minémű természetes szépség vagyon anyai s nemzeti nyelvünkbe elrejtve? [...] Hát csak mi közöttünk a pozsonyi főiskolánkból volna a nemzeti nyelv alig eltűretett nyelv a Tudományos Gyűjteménynek állítása szerint? Nem! nem!”⁷⁴

Rummy tehát a magyar nyelv védelmében állt ki, és még elég csípősen azt is szóvá tette, hogy míg a királyi akadémián a szlovák és a német diákok egymás között magyarul beszélnek, az evangélikus líceumban „a magyar születésű ifjak is majd csaknem tótul és németül”. Ezt nem kellett volna – mert ezért az első támadás éppen magyar részről érte. Hrabowszky Dávid a líceum – úgymond – jó hírnevének védelmében támadott, úgy, mint aki jelen volt az ominózus előadáson, amelyet Rummy 45 teológus előtt tartott („kik hármát kivéve mind született

⁷² „A redakció” laplaji megjegyzése Papp József közleményéhez. TGy 1822. VIII. 120.

⁷³ MTAKK, MIL 4–16. 839. Prepeliczay levele Rumynak, Pest, 1822. okt. 31. Ebben a szerkesztő ismételt hangsúlyozta, hogy „honi nyelvünk az ottani líceumban *alig csak eltűretett* is. Szemmel látott tanúja valék én prof. Uram azon méltatlan bánás módjának, melyet azon kevés lelkesedett magyar ifjaknak szenvednie kellett, akik ezen társaságot először alkották”.

⁷⁴ R[ummy Károly György]: Intézetek. TGy 1825. V. 120–121.

tót és német ifjak voltak”), és amikor „a lecke helyett tulajdon biográfájának töredékeit” adta elő, néhányan kifakadtak, hogy *non intelligimus hungarice*, akkor ez a háborgás „nem is a tárgy, hanem a tárgyzó miatt történt”. Márpedig ő – Hrabowszky –, amíg Pozsonyban tanult három évig, „tanúja volt azon buzgóságnak, mellyel a pozsonyi ifjúság a magyar nyelv eránt viseltetik”. Egyébként sajnálta, hogy Rummy „az egyéberánt tudományos érdemeiről esmeretes férfiú bosszúállás vágjától ragadtatva, ennek kitöltésére ily költött vádhoz folyamodott”, mint a *nolumus*...⁷⁵ Hrabowszky így mint „született magyar” – magánlevélben is – kritizálta Rummyt, de készen mutatkozott bocsánatot kérni, megvallva, hogy nem hallotta és nem látta pontosan, mi is történt valójában.⁷⁶ Emellett szlovák és német diákok léptek fel Rummy ellen, kérték a tanárságból való kitételét.⁷⁷ Ugyanakkor Rummy az iskola igazgatójával, aki a latin nyelv híve volt, megőrizte a jó viszonyt, és ez is keserűen nyugtázta, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* nem közölte Rummy beszámolóját az egész afferről.⁷⁸ Úgy tűnik, mintha hallgatással akarták volna elősegíteni a szenvedélyek elcsitulását. Hrabowszky egy év múlva lelkesen számolt be a pozsonyi Magyar Társaság ünnepélyéről, diplomatikusan hangsúlyozva, hogy ez a „nemes növény,” mármint a társaság „a komorabb levegő alatt sínlődött”, de nemsokára magyar tanár is jön a líceumba, ahol „idegen nyelvű anyák” fiai is magyarul akarnak tanulni, „hazánknak több szarmátmara-dékú lakosú tájain”.⁷⁹

Önmagában iskolai „tyúkpernek” tűnhet ez a kis történet. Csak hogy éppen azt érzékelteti, hogy milyen konfliktusok forrtak azok körében, akik néhány év múlva már kikerültek az életbe, és azt is érzékelteti történetünk, hogy az etnikai és nyelvi feszültségek erőterében milyen nehéz lehetett a békítő méltányosságra törekedni.

Rummy és Hrabowszky Dávid ellentétében két nemzedék ellentéte is tetten érhető. Rummy a felvilágosodás nemzetszemléletét képviselte, Hrabowszknál pedig ezt már átszötte a romantika, és a későbbiekben, amíg Rummy valamiféle egyeztető irányzatot próbált kialakítani, Hrabowszky a magyarosodás intézményes feltételeinek kialakításán

⁷⁵ TGy 1826. VII. k. 121.

⁷⁶ MTAKK, MIL 4–16. 968 Hrabowszky Dávid (Zayugrócz 1826. szept. 13.)

⁷⁷ MTAKK, MIL 4–24./B. x. Rummy levele ismeretlennek. (Wien, 1826. okt. 5.)

⁷⁸ MTAKK, MIL, 4–20. Gabriel Kováts-Martiny levele Rumynak. Pozsony, 1826 dec. 9.

⁷⁹ H. D.: Intézetek. TGy 1827. VII. 118–121.

törte a fejét. Nem irracionális indulat vezette a pozsonyi diákokot, hanem a modern nacionalizmus racionalitása. Hogy mennyire tisztában volt a nyelvi konfliktusok természetével, azt naplószerű vallomásai jelzik, melyek szerint „a népek közötti különbséget a nyelv alkotja, két nép között egy harmadik nyelv megtanulása áthidalhatja a különbséget”.⁸⁰ Mégsem akart semleges nyelvet, mert: „A nyelv mindenben lelkünk tükrözése lévén a társasági közlekedés számára, mind ezek, ámbár csak az emberi lélek munkálatairól s csupán általánosan mondattak, mindenben egészen a nyelvre alkalmazhatók. Valameddig egy honi nyelv nincs valami honban, mindaddig nem képes a Nemzet egy cél felé munkálódni. Magyar hazánk érts, s rontsd Babelodat.

Két veszekedő felet gyakran úgy szokás elválasztani, kivált ahol, mint nálunk a csigavérű Jusztitia képét gyakran impromptui provisoriummal kell viselni, ha a nadály ügyészek mindkettő nedvét kiszívják, vagy ha a villongás zordonabb lesz, mind a kettő jól megagyaltassék s földhöz sújtassék. Talán Hazánkban is azért gyökeresült annyira eddig a latin, s most a német, mint ezek utána az egymással küzdő magyart s totot s a t. mint békebíró földhez vágták.”⁸¹ Kifogásolta is, hogy korábban a magyarok miért nem magyarosítottak nyelviileg, hiszen most: „Egység után törekszik az emberi léleknek minden nemű munkálatja. Öszveség s fő cél az ily munkálat végrendeltetése.” A módszer: „A lehetőségig leggazdagabb sokféleséget a lehetségig kell egyszerűsíteni, s így a lehetőségig közepsőt munkáló erő egészét egy cél felé vezetni.”⁸²

Hrabowszky nyelvterjesztési programjába Kazinczy nyelvesztétikáját is beleszötte, amikor azt hangoztatta, hogy a nyelvművelők „minden munkáiban a kellelnek bájoló zsinórmértékéhez szab mindent a mivelődés, ott ahol a legállandóbb erőt a legfőbb szépséggel egyesíteni igyekszik. Ha nyelvmívelési munkájinknak ily szép fénypontjai lesznek, lehetetlen, hogy közönséggé ne terjedjen a kedvező elfogadás, s ettől a nyelv állapotjának magosabb pontra helyheztetése, s éltének hathatósabb s neme-sebb erőre juttatása bizonyosan reménylhető.” Azt amit Kazinczy korábban úgy mondott ki, hogy a magyar nyelv legyen „kenyérszav”, Hrabowszky sokkal körültekintőbben fejtett ki: „Hogy a nyelv ügye igazán becsültesen, szükség, hogy azt minden ember, mint közönséges birtokot,

⁸⁰ Pozsony, Evangélikus Líceum Könyvtára, 184. kötet. Hrabowszky Dávid: *Munkásságom Pot-pourrija* (1833). 168.

⁸¹ i. m. 218

⁸² i. m. 216–217.

mit a nemzetnek fő kincsét úgy nézze. Az az igazán hasznos jószág, mely birtokosát boldogítja, s a megszerzésére, valamint megtartására áldozott tehetséget és időt kívánt állapotra jutással jutalmazza.” A boldogítás a kommunikáció és annak révén a közösség élménye. A nyelv révén, „ő általa tudjuk meg, mit mivelnek ezer mások, kik azon jónak örülnek, melynek mi, azon iparkodással gyakorolják erejüket, azon célra igyekeznek, a nagyságnak ugyanazon példáját csudálják, s mindezeknek közönségessé tételekre ő az egyedül való eszköz, azon természeti kötelesség, az erkölcsi egyesületnek külső segedelemmel együtt-tartója, a gondolatoknak közlője s folyamatjoknak megindítója, közhaszonra célzó tárgyaknak közönséges esmertetője. Ki hinné, hogy az ne lenne közönséges birtok, amelynek befolyása vagyon minden tagra a nemzettestben.” A kommunikáció önmagában rejti jutalmát: „Nincs oly mindenféle kiosztó ajándék, az ápolást oly viszontápolással jutalmazni tudó tehetség, mint a nyelv. Ezen közös jótétemény napjának sugarai is oly egyarányúan áradnak ki a nemzetnek minden egységeire, hogy senki sincs, aki egyszersmind külön is ne érezné az egésznek közös birtokát.” Hrabowszky szerint „egy kényszerítés vagyon csak”, és ez: „a szükség”. Ezért: „Hozattassanak a nyelvünket illető körülállások oly elrendeltetésbe, melyek annak ügyét főszempontul tartsák, szerezzenek ők a nyelvre nézve oly el nem kerülhető pitvart, melyen keresztül kénytelen minden ember a hazának szentek szentjébe, a nemzetiség ápoló ölébe béhatni.” A kérdés: „lehetne-e a nyelv ügyének előmozdítását egyáltalában szükségessé tenni? Lehet igen is, sőt ezen szükség annál elkerülhetetlenebb mindeütt, mennél felsőbb fokán vagyon valami nemzet a miveltségnek. Látjuk, hogy ennek csak alsóbb lépcsőjén szokott lenni kérdés a nyelv főrangjának megtartásáról; *a fentebb lévőknél elhatároztatott már ezen per alatt lévő kérdés, mindég a saját nyelv hasznára.* itt az előkelő tagok sorához nem is közelíthet senki is, ha csak hazai nyelvének ápolását fő kötelességének nem tartja. Együtt halad mindég a nemzeti tökéletesüléssel a nyelvé, s a nyelvre sehol sincs unszólbóbb szükség, mint ott, ahol a nemzetnek munkássága a legfentebb tárgyakkal foglalatoskodik.”⁸³

Nem kétséges, ebben az új diskurzusban, amely a nyelvről ilyen művészi szinten és érzelmi telítettséggel vallott, ebbe a diskurzusban Rумы már nem igazán érvényesülhetett. Sorsa is úgy alakult, hogy ne

⁸³ OSZKK, Quart. Hung. 920. Hrabowszky Dávid: A nyelv ügyének némely támaszairól. 15–18.

is igazán érezzen ilyen kísértést. 1825-ben Pozsonyban is felmondott, és Bécsbe ment, ahol katolizált, mint ezt már korábban elhatározta, csak amíg szülei éltek, nem akarta őket elkészeríteni.⁸⁴

Rumy Bécsben szeretett volna állást szerezni, mert otthon katolizálása miatt egyes protestáns körök nem látták szívesen. Magyar nyelvet akart tanítani a „Katholikum Intézetben,” Horatius és Cicero műveit szerette volna magyarázni.⁸⁵ De reményei nem váltak valóra. Már az öngyilkosság gondolata is foglalkoztatta. Közben nekiment Csaplovics Jánosnak, mert ez a pesti *Iris*ben megtámadta a Hormayr-féle *Archívot*, és az *Ungarische Miscellen* köteteit elmarasztalta.⁸⁶ Csaplovics szerint a vitákkal a vitapartnerek – Berzeviczy, Kazinczy, Rumy, Mednyánszky – „saját hazájukat prostituálták a külföld előtt”, a parasztok sorsán nem javítottak, a földesurakat sem bírták jobb belátásra, mert a lapot alig olvassák, magyarul és latinul kellene értekezni, a diétához kellene fordulni, mert csak törvényes úton lehetséges a változás, egyébként négy szemközt kell megbeszélni a dolgokat. Rumy arra akarta rávenni Mednyánszkyt, hogy utasítsa el Csaplovics álláspontját, és hívja fel a figyelmet, milyen hátrányos „a magyar írók – általa prédikált – elszigetelődése Ausztriától”.⁸⁷ Rumyt felhábortotta az, ahogy Csaplovics – szerinte – dühét a magyar és német irodalom közvetítőin akarja kitölteni, és ingerelte az egykori barát, Berzeviczy elmarasztalása, mert ez „minden tévelygése ellenére, amire túlfeszített protestantizmusa és kozmopolitizmusa ösztönözte, nagyobb tiszteletre méltó”. Csaplovics viszont szerinte „kemény magyar hazafinak akar számítani”. Rumy kritikáját az *Iris* nem közölte, mondván, hogy hosszú, bár valószínű, hogy sokkal inkább a diétai élet és a vele járó villongások miatt tért ki a szerkesztőség.

Metternich óhajára a magyar Szent Koronáról írt a bécsi sajtóban, de az a következtetése, hogy a Szent Korona nemcsak a szuverenitás, hanem a területi felségjog szimbóluma, tanulmányából kimaradt – a diétai viták elkerülése érdekében.⁸⁸ Jellemző, hogy hol a rendőrminisztériumnál

⁸⁴ EKK, Ab 70. Majer István: Rumy György Károlynak emléke. 1847. 8.

⁸⁵ *Magyar Kurír*, 1824. II.dec. 5. 44. sz. 355.

⁸⁶ Joh. v. Csaplovich: Freundschaftliche Erinnerung an unsre vaterländische Schriftsteller welche deutsch schreiben. *Beilage zur Iris*, 1825. júl. 30. 1. sz. 1.

⁸⁷ OSZKK, Levelestár, Rumy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. aug. 24.

⁸⁸ OSZKK, Levelestár, Rumy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

cenzori állást szeretett volna elnyerni,⁸⁹ hol pedig már el akarta hagyni a birodalmat, de közben összeszólalkozott Őfelségével. Ferenc császár meg is mondta, hogy ilyen modort még Metternichtől sem tűr el, és aztán egyszerűen „goromba magyarnak” nevezte a szabad mivoltát öntudatosan hangsúlyozó koldust.⁹⁰ Pedig az 1820-as években Őfelségét a patriotizmusról értekezve köszöntötte születésnapja alkalmából, de az alkotmányosságot is kiemelte.⁹¹ Végül 1828-ban a hungarus – szlovák – Rudnay Sándor, az esztergomi hercegeprímás biztosított számára tanári állást, és immár elhatározta, mindent eltűr, csak ne kerüljön utcára.⁹² 1836-ban viszont komolyan készült arra, hogy Pétervárra menjen az egyetemre statisztikát és gazdaságtant oktatni, a karlócai érsek bizonyítványt is állított ki alkalmasságáról,⁹³ de végül inkább maradt, és aztán a Metternich-féle politikát szolgáló sajtó munkatársa lett, miközben a felvilágosodás eszményeit igyekezett érvényesíteni. A liberális ellenzékétől távol tartotta magát, a magyar irodalom további népszerűsítésétől pedig az, hogy az a fiatal magyar író és irodalomkritikus nemzedék már nem is tekintette magyar íróknak. A magyar irodalom- és nemzetszemléletben új szakasz kezdődött: új nemzedék próbálgatta oroszlánkörmeit. A hangadó Bajza József és Toldy Ferenc természetellenesnek tekintették, ha valaki magyar létére más nyelven írt. Toldy Ferenc mesterét Kazinczyt támadta meg, mert Pyrker László eposzát magyarra ültette át, és a szerzőt magyarnak tartotta: „érzéseiben is a miénk”. Csakhogy, miután Pyrker németül írt, „benne nyelvünk, benne költésünk, sőt ezzel nemzetiségünk is egy első rendű bajnokot veszte,” az ilyen írók műveinek fordítása nem más, mint „koldulás”.⁹⁴

Nem kétséges, vannak korszakok, amikor igazán klasszikus művet csak anyanyelven lehet írni, és a soknyelvűség úgy tűnik, hogy bénító hatású. Ugyanakkor a soknyelvűség kritikusai maguk is tájékozottak voltak a világirodalomban, tudtak nyelveket. Vitára ösztönözte őket a nemzedéki fiatalság lendülete az idősebb nemzedék ellenében. Éreztetni akarták, hogy fittyet hánynak a tekintélyre, és Pyrkert úgy kezelték, mint egyszerű író, miközben tudták, hogy egri érsek, a császár

⁸⁹ Kőrösy: *Rumy*, 66.

⁹⁰ Kőrösy: *Rumy*, 150–154.

⁹¹ OSZKK, Quart. Ger. 1001. 127

⁹² Kőrösy: *Rumy*, 155.

⁹³ MIL 4–24./B. y.

⁹⁴ G.: A Szent Hajdan Gyöngyei. *Kritikai Lapok*, 1831. I. 13–21.

barátja... Az indulatokat is fűtő lényeges mozzanat a nacionalizmus fel erősödése. A nyelv nem egyszerűen a kultúra eszköze, hanem a nemzet-
hez való lojalitás jele lett. Az irodalmi tér egyre inkább olyan politikai
ideológiai térré is vált, ahol a rálicitálás technikái is érvényesültek. Az ún.
Pyrker-pör ezt jelezte.⁹⁵

Rumy az új magyar nemzeti szemlélettel szemben a hagyomá-
nyos világot képviselte, Kazinczy védelmére kelt, és akár egy zord atya,
oktatta fiatal barátait, Toldyt, Bajzát és Vörösmartyt, anélkül, hogy
néven nevezte volna őket. A jelenséget támadta, magyaromániának
nevezve az „elfajuló buzgalmat”. Miért ne írhatnának magyarok néme-
tül? – kérdezte, amikor „a tudományok birodalmában nincs nyelvi
monopólium, nincs nemzeti elszigetelődés.” Ezért: a különböző népek
írói írjanak saját anyanyelvükön, ha csak összhazafiúi magyar (ungris-
che Gesinnungen) érzelmeket táplálnak és a tudomány és a kultúra biro-
dalmát akarják előmozdítani.⁹⁶ Mindezt a pozsonyi német lapban fejte-
gette. A pestiben még élcelt is „párducos Árpád”-kultuszán,⁹⁷ azt fejte-
getve, hogy amíg a magyar nem lesz olyan elterjedt nyelv, mint a francia,
a német, addig magyar író latinul és németül is írhat.⁹⁸ Aztán a kas-
sai német lapban öntött olajat a tűzre, amikor „a magyar név becsüle-
tének” védelmére hivatkozva azt sürgette, hogy tisztázni kell, valóban
volt-e példa az erőszakos magyarosításra, és keserűen kifakadt: ha igaz,
hogy magyarul nem tudó parasztokat magyar nyelvű esküre kényszerít-
ettek, akkor ez „a régi hun barbárságba való visszaesés veszélyét jelenti,
ettől óvjon meg minket a magyarok istene”, az idegen nyelvű istentiszte-
let erőltetése vallásellenes, sérti a lelkiismereti szabadságot, „igazi blasz-
fémia”.⁹⁹ A visszhang nem maradt el, a hungarusok lelkesen köszöntöt-
ték. Az ugyancsak soknyelvű Gyurikovits György és pozsonyi literátor

⁹⁵ Fenyő István: A Kritikai Lapok harca az irodalom reszpublikájáért (1832–1840) *A magyar sajtó története- I.* Szerk. Kókay György. Bp., 1979. 422–427. Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Bp., 2004. 60., 145., 252., 882.

⁹⁶ Rumy: Ein Wort zu Gunsten der deutschen Literatoren in Ungern. *Prefßburger Aehrenlese*, 1831. 32. sz. 129–131.

⁹⁷ Kazinczy, amikor esztergomi útjáról beszámoló levelében elhatárolta magát „pár-
ducos Árpád tömjénzítőitől”, a mondatot azzal kezdte: „Örvendek, hogy ő is fel-
szólala”. *Kazinczy útja Pannohalmára, Esztergomba, Vácra.* Pest, 1831. 45.

⁹⁸ Rumy: Patriotische Rüge. *Der Spiegel*, 1831. 33. sz.

⁹⁹ Rumy: Patriotische Aufforderung. *Der Bote von und für Ungern*, 1833. aug. 2. 31. sz. 123.

barátai lelkesen fogadták a cikket: „Már szerfölött szükséges volt megfedni az egzaltált bolondokat, akik a legkevésbé sem őszinte barátai a hazának.”¹⁰⁰ Kassán pedig az ottani német lapnak – melyet „kicsi és nagy” egyaránt olvas – sok barátot és ellenséget szerzett, annál is inkább, mert a színház miatt a magyarok és a németek között erősödött a feszültség.¹⁰¹ A kassai német lap viszont kapott kárhóztató leveleket és válasz-cikkeket is,¹⁰² de komoly vitának nem adott teret.

Rumy eleinte még úgy érezhette, hogy érdemei, Kazinczy barátsága biztos hátteret jelenthetnek. Sőt, 1828 végén még éppen Vörösmartytól kapott erkölcsi támogatást, mert ez, amikor Fáy András mesegyűjtéményét megküldte, így írt neki: „Fogadja tisztelt uraságod oly szívesen, amilyen dicséretes részvétellel munkálkodik leghagyatott nemzetünknek a külfölddel megösmertetésében. Én különösen örülök, hogy ezen szó-lítás által alkalmam adatot kijelentenem azon tiszteletet, mellyel nemes törekedései iránt viseltetem.”¹⁰³ Aztán egy év múlva már Vörösmarty az, aki élesen megtámadta Rumyt, azért is, mert utóbbi Ján Kollár *Slawy Dceráját* dicsérte. Magyar körökben ugyanis nem váltott ki egyetértést az, hogy a szlovák költő a poklot magyarokkal is benépesítette. Vörösmarty cikkét a cenzor nem engedte megjelenni,¹⁰⁴ ami csak fokozhatta a Rumy-ellenes indulatokat.

A magyarománia vádját Toldy Ferenc torolta meg, kemény vád-dal, mert szerinte Rumy „a szívek ingerlésére már-már szunnyadni kezdő nemzeti gyűlölet fellázítására” tör. „Célja [...] a honi nyelv mellett felszólaló írókat rágalmazni, sőt közvetve, elárulván a legszentebb ügyet, a haladásában oly örvendetes testvér kézfogást és nemzeti frigyessülést felbontani s gyanú mérgével megöldökleni.” Rumy Toldy szerint olyan „ki a kozmopolitizmus elvének hódol”, és ebben a szem-léletben „nincs ország, hanem csak nép és emberegyetem”. Majd 100 év múlva meglátjuk, lesz-e egynyelvűség, addig: „Ha tehát nem uni-versalizálhatunk, úgy individualizáljunk inkább haszonnal, s ne szorítsuk meg az individuumok – vagyis az egyes nyelvek – nem csak természetes, de azon felül országosan megalapított jogait. A bölcs minden

¹⁰⁰ MTAKK, MIL 4–18. Gyurikovits Rumynak. Pozsony, 1831. máj. 10.

¹⁰¹ MTAKK, MIL 4–17. Georg Wigand levele Rumynak. Kassa, 1833. jún. 13.

¹⁰² MTAKK, MIL 4–17. 1192–1194.

¹⁰³ MTAKK, MIL 4–23. A levél kelte: 1828. okt. 20. A levelet Kőrösy László közölte először. Fried: Rumy, 207.

¹⁰⁴ Fried: Rumy, 207.

embert, minden nyelvet becsülni fog, sőt szeretni annak érdeme szerint, de egyéb-e, mint fonákság, ugyanazon embert s nyelvet szeretni ott is, hol a mienknek nyomul határiba?” Toldy nem marasztalt el minden kétnyelvű író. Mednyánszkyánál „a vonzódás tárgya magyar s a német nyelv egyedül eszköze”. Ami az olyan német írókat illeti, mint Gener-sich, Glatz, Zipser, „ezeket menti a nyelv nem tudása”. Windisch és Engel „részünkre fordíták munkálkodásaik óráit”. Csaplovics Magyarországról szóló műve is tud „részvétet gerjeszteni nemzetünk iránt”. Pyrker esetében „a költő indulatját, nem munkáját” támadta. Ebből következik a kimondatlan üzenet: Pyrker azért áruló, mert magyarajkú létére németül írt. Azt pedig nyíltan is kimondta Toldy, hogy mivel a minőség számít, Rummy „írjon mindenképp németül és tótul, diákul és görögül, ha tud, csak az istenekért, magyarul ne”. Célzás maradt a reformkor nagy félelme is: „Nekünk a nyelv fő palladiumunk, s ha győzdelmét annyi ellenséges behatásoknak közepette féltjük, nem féltünk-e nála még többet is, a nemzet életét, s oly valamit, melyet ha nem is mondok, minden épkeblű érteni fog.” Ez alighanem a cári Oroszországtól való félelem, a félelem, hogy a pánszlávizmus felkarolásával életveszélyt jelenthet: „Abból tehát, mi a megtámadásban ellenünk hozatik fel, u. m. hogy annyi külön népség lepi számos vidékeinket, nem az foly, hogy ezen nyelvbeli szakadásokat még táplálni s nevelni, hanem az országos fő nyelv közzé tétele által inkább csendesíteni s megszüntetni kell, és egy nyelvvel, egy lelket, egy szeretetet is terjeszteni el a haza minden ajkú lakói. Olvadj össze hazám, hogy szét ne olvadj.”¹⁰⁵

Rummy talán nem is vette észre, hogy a magyarománia kifejezésével milyen érzékenységeket és milyen politikai szenvedélyeket sértett, bár joggal hátrította el a vádat, hogy ő találta volna ki a kifejezést, mert szerinte Bredeczky a bécsi *Annalen*ben jött vele elő még 1812-ben.¹⁰⁶ Toldy hitvallása a liberális magyar nacionalizmus programja. A nemzethalál félelmében is élő ugyanakkor dinamikus érdekérvényesítésre törő nacionalizmusé. A fenyegetettség radikális társadalmi reformokra és rendszerváltozásra ösztönzött, ugyanakkor a fenyegetettség legitimálta is a reformtörekvést. Mindegyik magyarországi nemzeti mozgalom a maga módján így járt el. Nemzethalál, fenyegetettség a magyar esetében azért is hatott nagy erővel, mert a többi nemzeti mozgalom

¹⁰⁵ G.: Rummy ellen. *Kritikai Lapok*, 1833. II. 95–108.

¹⁰⁶ Szögi Ferenc: *Rummy Károly György a magyar irodalom ismertetője*. Bp. 1934. 45.

nem egy hangadója a magyarság etnikai elszigeteltségét, számbeli csekélységét próbálta eltúlozni, amivel a magyarok nemzeti radikalizmusát csak fokozta, a törekvést, hogy az ország és népének nemzeti egységét a magyar nyelv terjesztésével erősítsék meg.

Nem kétséges, hogy Rumy „magyarománia”-ellenességében az is szerepet játszott, hogy már meg akart maradni esztergomi tanári állásában, és ezért a magyarosodást szorgalmazók liberalizmusával nem vállalt közösséget, miközben a felvilágosodás eszméit, amelyekre ez a liberalizmus épült, nem tagadta meg. Amikor a latin nyelv kiiktatásáról szóló könyvet¹⁰⁷ ismertette, egyetértett az állítással, hogy nevetséges a követelés: mindenki beszéljen magyarul, de azt már kifogásolta, hogy a népszuverenitás „kiméra,” mert az állam alapja az alapszerződés, ezt tanította Schlözer Göttingában, és a magyar monarchia is a vérszerződésen alapszik, melyet Álmos kötött vezéreivel.¹⁰⁸ Ám a kassai német lap szerkesztője nem közölte ezt az ismertetést, mert – mint Rumynak megírta – „üzletemberként” nem akart ellenségeket szerezni.¹⁰⁹ Sőt, már korábban, amikor Rumy arról cikkezett, hogy annál jobb, minél több nyelvet tud valaki, akkor a szerkesztő lapalji jegyzetben jelezte ellenvéleményét: aki négy nyelven tud, egyiken sem tud rendesen.¹¹⁰

Rumy hungarusként is többfrontos harcot vívott. Az 1838-as természetjog-vitában nem tagadta meg az egykori göttingai diák önmagát. Ezt Csaplovics robbantotta ki, amikor arról kezdett értekezni, hogy a természetjog „nem egyéb bolondjognál, s igen helyes volna, ha annak tanítása egészen megszűnnék, mert nem állván egyébből agyrémeknél, az ifjúság fejait megkábitja, a társaság legnagyobb kárára, hogy pedig a vénekét is megzavarja, mutatja a francia zendülés, mint borzasztó bizonyossága annak, mily veszedelmes legyen a természet valóságától, az örök természetörvényektől eltávozni s agyrémeket vadászni”;¹¹¹ a természetjogi tételek „üres agyrémek, melyek a valósággal legkisebb összefüggésben sem állanak”.¹¹² Erre Rumy, mint „jogtanító” a felvilágosodás örök-

¹⁰⁷ *Über den Verfall der lateinischen Sprache und dessen nachtheilige Folgen in Ungarn.* Leipzig, 1836.

¹⁰⁸ MTAKK, Vegyes 8rét-2.

¹⁰⁹ MTAKK, MIL 4rét-17. Georg Wigand levele Rumynak, 1836. dec. 23.

¹¹⁰ Rumy: *Treue deutsche Übersetzung der magyarischen Fabel am Schluß der Broschüre: Sollen wir Magyaren werden? Der Bote von und für Ungern*, 1833. szept. 27. 39. sz.

¹¹¹ A természetjog. Paradoxon Csaplovicstól. *Századunk*, 1838. jún. 26. 8. sz.

¹¹² Csaplovics: Ki a jurista? *Századunk*, 1838. okt. 18. 84. sz.

ségét, mely az immár kibontakozó liberalizmus alapjává lett, így fogalmazta meg: „A természetjog érdekli a polgárt. Képesse teszi arra, hogy a polgári társaság hasznait filozófiai okoknál fogva méltólag becsülje. [...] Azon jogot, mellyel az ember mint ember általában bír, csak a természetjog ismerteti meg velünk. [...] A természetjog szent palladiuma az emberiségnek s a nemzeteknek a zsarnokság és önkény ellen.”¹¹³ Ugyanakkor Rummy, hogy a felsőbb pártfogást se veszítse el, úgy értekezett az 1811-es devalvációról, hogy – a konzervatív lap szerkesztője, Orosz József szerint – „a kormányzat örül, hogy ebben a vonatkozásban Nagy Pálnak befogta a száját”.¹¹⁴ (Az érem másik oldala, hogy Nagy korábban ellenszolgáltatást kapott a bécsi kormányzattól, miközben nem egyszer azért továbbra is az ellenzékkel tartott, sőt, olykor rá is licitált, mert hajdani énje feltámadt, ugyanakkor nem egyszer pedig csak zavart akart kelteni.) A kormányzat is ilyen formán engedményekre kényszerült, vagy inkább hagyta, hogy egyesek hadd beszéljenek haladásról, emberi jogokról, miközben ő maga éppen a megtorlás politikáját folytatta, hogy aztán megint engedményekre szoruljon. A kormányzat nyilván annak is csak örülhetett, hogy Rummy a kolozsvári *Múlt és Jelen*be is írt, amelyet fizetett ügynöke, Szilágyi Ferenc szerkesztett.

Rummy a kormányzathoz igazodva, annak legitimációs tézisét egyszerűen támadta, viszont az ellenzékkel szembe fordulva a kormányzat helyzetét erősítette, miközben magát fontolva haladónak tartotta, és ezen az alapon képviselte a nemzetiségi türelmet. Elmarasztalta a *Pesti Hírlap* nacionalizmusát, a „Védegyelet-gyűlölködéseket” („Védegyelet-Gehäbigkeiten”), de együttérzéssel idézte fel azt, hogy Kossuth is fellépett az emberverés ellen. Nem véletlenül hangoztatta, hogy hungarus patriotizmusa nem Afterpatriotismus.¹¹⁵ És a saját politikáját próbálta igazolni azzal, hogy Berzeviczy patriotizmusát – mint láttuk – többször is hangoztatta a nyilvánosság előtt. (Mint egykori barát csak magánlevelben írt „eltévelyedései”-ről, „amelyekbe túlfűtött protestantizmusa és kozmopolitizmusa vezette”.¹¹⁶ A hungarus tudat azonban csak Berzeviczynél fonódott össze a radikális társadalmi reform igenelésével, viszont ebben az esetben az érem másik oldala a kvázi-katonai diktatúra

¹¹³ *Századunk*, 1838. nov. 12. 91. sz.

¹¹⁴ MTAKK, MIL 4–20. 1841. jún. 24.

¹¹⁵ OSZKK, Quart. Germ. 1001. 159., 161., 163. 1845 decemberében írt és kiadatlan cikkeiben.

¹¹⁶ OSZKK, Levelestár, Rummy levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

segédeszközének igénye. Rummy a Habsburg Birodalom szerkezeti problémáit nem feszegette. Ezek az öt illető kritikák során nem is kerültek nyíltan szóba. A figyelmet elvonták a személyeskedések, amelyek során Rummy olykor valóban komikusnak tetsző mindentudását és sokoldalúságát is kiszerveztették.¹¹⁷ De a legfájóbb sebet Vörösmarty ejtette rövid, de annál gyilkosabb költeményével, amelyben a Bábel valamiféle nyelvi anarchia és nyelvileg artikulálhatatlan gondolkodás metaforája. Márpedig Isten azért zavarta össze az emberi beszédet sok nyelvvé, mert magasba törő terveket akartak kivitelezni. És a magyaroknak – Berzevics kivételével – nem voltak ilyen tervei.

A radikális reformot a nacionalizmusok ígérték, és mindenekelőtt a magyar, miközben a többi az átalakulást fékező bécsi kormányzat felé orientálódott. Ugyanakkor a magyar nacionalizmus volt az, amely a magyar nemzetet modern magyar nemzetté akarta átalakítani. Hogy ez a törekvés miként hathatott a hagyományos magyar világban, arra példaként Rummy egyik barátjának, a pozsonyi evangélikus líceum polihisztor igazgatójának, Gabriel Kováts-Martiny (1782–1845) leveléből idézünk. Ő 1841-ben Rumynak elégedetten jelezte, hogy a filozófiai osztályban a magyar történelmet (*Ungarische Geschichte*) és a statisztikát magyarul (*magyarisch*) adják elő, ugyanakkor keserűen hangoztatta, hogy „nem olyan tökéletes magyar (Ungar),” hogy úgy tudna magyarul (*ungarisch*) előadást tartani, hogy ne tegye magát nevetségessé, ezért a fizikát és a matematikát latinul tanítja. A magyarosítást (*Magyarisierung*) pedig azért tartotta „szerencsétlennek”, mert kioltja a latint, amely „Európában minden művelt nemzet és tudós közös köteléke,” továbbá „minden kultúra, a jobb ízlés és az igazi felvilágosodás fő forrása”. Így: „Néhány nemzedék múltán, alig akad majd valaki, aki megérti az okleveleket és hazánk régi törvényeit, amelyek a magyar szabadság (*ungarische Freiheit*) és alkotmány alapjai.”¹¹⁸

Kováts-Martiny szóhasználata azért érdekes, mert a magyarok általában különbséget tettek az Ungar és a magyar között. Az Ungar minden magyarországi lakost jelentett, a magyar csak a magyar anyanyelvűt. A pozsonyi igazgató levelében a kettő keveredik, az Ungar magyar anyanyelvűt is jelent. Amit a latin védelmében felhozott, az a magyar nemzeti mozgalomban a magyar nyelv melletti érvként jelent

¹¹⁷ Vörösmarty Mihály: *Összes művei. II.* Szerk. Horváth Károly. Bp., 1960. 550–554.

¹¹⁸ MTAKK, MIL 4–20/I. A levél kelte: 1841. aug. 2.

meg: csak a magyar nyelv lehet a kultúra eszköze és a szabadság alapja, a magyarnak kell a latin helyébe lépnie — hangoztatták a magyarok.

A választás, hogy ki melyik nemzeti mozgalomhoz álljon, melyik nemzettel azonosuljon és melyiktől miként határolja el magát, nem volt és nem is lehetett egyszerű és egyértelmű folyamat. Az egyes nemzeteken belül is különböző politikai irányzatok bontakoztak ki. Így a hungarusoknak ellenszenvai és rokonszenvai a legkülönbözőbb módon keveredtek. Vonzások és taszítások egyszerre érvényesülhettek: ha valakit vonzott a magyar liberalizmus, ugyanőt taszította annak a szembenállása a központi kormányzattal, amelynek politikája szintén taszította. A hungarus tudat bomlásával azok a hungarusok, akiket sértett a magyarosítás és nem tudtak érvényesülni a magyarosodó világban, visszatértek gyökereikhez, ha etnikai hovatartozásukat és vonzalmaikat így jellemezhetjük. Ilyen volt Csaplovics, aki 1825-ben még tagadta, hogy a magyarok üldözik a szlávokat,¹¹⁹ cáfolta Herder jóslatát a magyar nyelv eltűnéséről, olyan rokonszennvel írt az 1790-es magyar nemzeti törekvésekről, hogy néhány mondata fenn is akadt a cenzúra rostáján,¹²⁰ de aztán a magyarosító törekvésekre hivatkozva felhagyott a magyar nyelvű publicisztika-írással, támadta a magyarosítást,¹²¹ de egyben a liberalizmust is,¹²² valamint Kossuth „szabad föld” (azaz a polgári magántulajdon) bevezetésének programját.¹²³ Éppen Rumynak írva leszidta a Magyar Tudományos Akadémiát, jelezve neki, hogy nem is kíván magyar lenni.¹²⁴

Viszont azok, akik társadalmi státuszukat megfelelő pozícióval tudták párosítani, azok a hungarus magatartásformát a magyar nemzeti törekvések felkarolásával váltották fel. Ilyen volt Mednyánszky Alajos, maga is jellegzetes kultúráközvetítő, aki a szlovák folklórt úgy ültette át

¹¹⁹ Csaplovich: *Freundschaftliche Erinnerung, Beilage zur Iris*, 1825. 1. sz. 2.

¹²⁰ Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. I.* Pesth, 1829. 219., 254. OSZKK, Quart. Germ. 1375. Csaplovics az 1830-as évek derekán ebbe a kötetbe beírta a cenzor által töröl részeket.

¹²¹ *Ueber Ungarns Magyarisirung.* Wien. 1841.; Uő.: *Protestantismus, Magyarismus, Slawismus.* Leipzig, 1841.

¹²² Johann v. Csaplovics: *Paradoxen über das Staats- und Volsleben.* Hermannstadt, 1845.

¹²³ Johann v. Csaplovics: *Ungerns's Industrie und Cultur.* Leipzig, 1843. 10.

¹²⁴ Csaplovics miután nem lett akadémikus, 1832. december 21-én kelt levelében kifejtette Rumynak, hogy „Sie und Fejér wissen weit mehr als die ganze Akademie,” neki – írja – nem jutott eszébe akadémikusnak lenni, mert nem érdemli meg. „Denn ich bin kein Magyare und wünsche es auch nicht zu sein.” OSZKK, Quart. Germ. 1001. 103–104.

németre, hogy az a magyar írókat is megihlette.¹²⁵ Jellemző, hogy a szlovák pánszlávizmus és magyarellenesség ellenében fogalmazta meg nézeteit. Tagadta az erőszakos magyarosítás vádját és valóját, a magyarosodást – a szarvasi szlovákok elmagyarosodását – a környezettel magyarázta, és így szerinte a „a magyar nyelv terjesztése tisztán irodalmi, ezért csak a műveltebb osztályokra irányul minden kényszer nélkül”.¹²⁶ Nem is tartotta célszerűnek a magyarosítást. Viszont fájlalta, hogy „éppen Magyarország, mely törvényes szabadságai és azokra épült szerencséje fenntartásában egyértelmű lélekkel dicsekszik, és amelynek minden lakosa akár tót, német, görög vagy oláh legyen az, büszkeséggel magyarnak mondja magát, honi nyelve [mármint a magyar] eránt szeretettel nem viseltetik”. És mivel a magyar nyelv terjesztésében látta ő is a hungarus egység, az említett „egyértelmű lélekkel” érvényesülő egység továbbéltetését, hangsúlyozta azt is, hogy „amit erőszakkal el nem érhetünk, és elérni okosan nem kívánhatunk, azt lassanként és idővel mégis véghez vihetjük,” míg az iskolai magyarosítás, ha „erőltetés”, akkor „magamagában vétkes”, a magyar nyelvnek viszont a latin helyébe kell lépnie.¹²⁷ Mednyánszky nem lett liberális, viszont pályafutása jelzi, hogy a magyar művelődésnek való elkötelezettség már az országos politikai vezetésben is elfogadott mozzanat lett. Az 1820-as évek második felétől egész sor gyakorlati feladatot és főtisztviséget vállalt, volt főispán és főkincstárnok, ugyanakkor a magyar oktatásügy egyik reformere is lett.

Miként színezték Rummy hungarus-tudatát magyar érzelmei? Vörösmarty támadása kapcsán 1834-ben megírta Horvát Istvánnak, pontosabban a *Tudományos Gyűjteménynek*, hogy anyanyelve német, bár „vajha magyar volna, mivel eleim magyarajkú magyarok voltak,” „tótul” azért sem gondolkodhat, mert Késmárkon tanult meg egy kicsit szlovákul iskolatársaitól, Debrecenben viszont magyarul.¹²⁸ (Természetjogi nézetei Lengyel József, a debreceni kollégiumból előzőtt kantiánus professzor nézeteihez kapcsolódtak.¹²⁹) Amikor a harmincas években azzal vádol-

¹²⁵ Fried István szíves közlése.

¹²⁶ Mednyánszky: Bemerkungen über den Aufstaz: „Magyarisirung der Slaven in Ungarn” in Zschokkes Ueberlieferungen December 1821. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 1823. febr. 7. 17. sz. 85–88.

¹²⁷ Mednyánszky Alajos: Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában. TGy 1822. III. 3., 26., 31.

¹²⁸ OSZKK, Oct. Hung. 240. Rummy Károly György: Kinyilatkoztatás. 22–25.

¹²⁹ Kőrösy László: *Rummy*, 119.

ták, hogy ő írt egy bizonyos magyar- és magyarosítás-ellenes brosrát,¹³⁰ akkor úgy vallott, hogy „én nem vagyok tót, hanem Vasvár megyei magyar nemes famíliából származott, a szepességi *németek közt született magyar*, akinek ereiben magyar vér foly, jöllehet anyanyelvem történet által a német, nem pedig a magyar”. Egyébként: „A magyar nemzeti nyelvnek előterjesztését egész Magyarországon szívemből óhajtom, de jó s illendő módon, *s minden kényszerítés nélkül*, és így, hogy a Magyarországon lakó más népek, p. o. a tótók, németek, sat. nyelvei ne törültesse-nek el, hanem mint anyanyelvek a családokban maradjanak, mert minden jó ember az anyanyelvét szereti s becsüli”. És külön hangsúlyozta, hogy egyetért a szerzővel: minden nép csak önmaga erejéből, saját nyelvén juthat el a nemzeti műveltség fokára.¹³¹ Egyébként nem véletlen, hogy Rumy élesen elmarasztalta az említett brosrában az ún. aposztatákról szóló részt, a szerző – Samuel Hojč – ugyanis az elmagyarosított szlávokban látta a főellenséget. Ez a mozzanat pedig a szlovák nacionalizmus egyik jellemző vonása lett. (A sors iróniája, hogy 1848-ban Hojč szembefordult a szlovák nacionalizmussal, fia – Hoitsy Pál – pedig a magyar imperializmus szorgalmazója lett.) Amikor Rumy a méltányosságot hangsúlyozta, a szláv nacionalizmusok felé is vágott. Mert miközben jó személyes kapcsolatai voltak nemzeti elkötelezettségű szerb és szlovák értelmiségiekkel, tudta, hogy a nyilvánosságnak szánt szép szavak mögött van egy másik világ: az etno-nacionalista fantáziálásé. Egyik honfitársa például még 1822-ben arról értesítette, hogy a pesti lutheránus iskolájukba nem engednek be szlávot, hiszen olyasmiről beszélnek, hogy 50 év múlva Magyarország szláv lesz, sőt, ezen munkálkodnak csendes lépésekkel, és ha ezek nem vezetnek sikerre, akkor erővel próbálkoznak.¹³² Az ilyen hírek és hiedelmek nem egyszerűen a nemzeti szenvedélyekre utalnak, hanem arra is, hogy milyen szenvedélyek húzódhattak meg az ártatlannak tetsző nyílt viták mögött. Rumy például mérsékletre is akart inteni, amikor a bécsi sajtóban Csaplovicsnak a szlovák nyelv térhódításáról szóló tudósítását, azt, hogy szerinte a németek szlovákul tanulnak és tudnak, túlzásnak minősítette.¹³³ (Csaplovics nagy

¹³⁰ H [Samuel Hojč]: *Sollen wir Magyarern werden?* Karlstadt, 1833.

¹³¹ OSZKK, Oct. Hung. 240. Rumy Károly György „Sollen wir Magyarern werden?” könyvecske szerzőjének némely hibás állításainak megcáfolása. 33–34.

¹³² MTAKK, 4-rét-16. Johann Samuel Liedemann level Rumy Károly Györgynek, 1822. nov. 3.

¹³³ Szögi: *Rumy*, 49.

munkájából a cenzor ki is húzta azt a részt, hogy azért tanulnak szívesen szlovákul az idegenek, mert a szlovákok hibáikat nem gúnyolják, mint a magyarok és a németek, hanem inkább jóindulatúan kijavítják a rosszul beszélőt.¹³⁴)

Rumynál is – politikai helyezkedéstől függetlenül megfigyelhető – a hungarus tudat magyarosodása, magyar nyelv iránti szeretetét már a Pyrker-pör elején jelezte: „A magyar nyelv valóban, majd mint a latin (?) felséges, szép és kellemes, sokkal szebb, felségesebb s kellemesb a német nyelvénél, de határai a magyar literatúrának és nyelvnek szűkebbek, mint voltak a latin nyelv határai.”¹³⁵ Ugyanakkor Rummy már korábban is felháborodott a szlávellenes megnyilvánulásokon. Például azon, hogy Thaisz András *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent cikke szerint „amitől Magyarországnak s magának az uralkodásnak is félnie kell, az a tót nyelv.”¹³⁶ Rummy szerint az ilyen megnyilvánulások csak a nemzeti gyűlölködést táplálják, holott „az egykor a magyarok által legyőzött Nagymorva Birodalom maradvékainak, mint szláv népnek (akik a magyarokkal, németekkel stb. együtt teszik ki a hungarus össznezetet [a német eredetiben: ungrische Gesamt-Nation]) kétségtelen joguk van anyanyelvüket és szláv irodalmukat szeretni”¹³⁷ –írta 1825 végén éppen Mednyánszkyknak. Amikor pedig a „magyarománia” kifejezés miatt védekeznie kellett, akkor külön hangsúlyozta, hogy nem a magyar nyelv barátait nevezte magyarománoknak, „hanem csak ama túlzó magyar írókat, kik azokat, kik nem magyarul, hanem németül írnak vagy költenek, mint rossz hazafiakat kárhoztattak, s azon magyarosított írókat, kik az anyanyelvüket megvetik, s a német s tót hazánk fiait üldözik, mint boldogult Thaisz, s még azokat, kik az el nem fogult magyarokat tótoknak szidalmazzák, mint engemet valaki a Kritikai lapokban.”¹³⁸ Közben a viták hevében Rummy szóhasználata is egyre világosabb és pontosabb lett. Már a Pyrker-pör elején jelezte, hogy a magyar nem

¹³⁴Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. I.* Pesth, 1829. 223. OSZKK, Quart. Germ. 1375.

¹³⁵Rummy Károly: A magyar hazafi, egri érsek Pyrker László, mint német költőnek s írónak védelmezése, Cicero szavaival a kritikai lapok ellen. *Hasznos mulatságok*, 1833. I. jún. 15. sz. 378.

¹³⁶Thaisz András, Trattner Mátyás: Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei folytatásáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1825. XI. 124.

¹³⁷OSZKK, Levelestár, Rummy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

¹³⁸Rummy Károly: Ellentmondás. *Atheneum*, 1841. ápr. 22. 48. sz. 767.

honnai nyelv „A honni nyelv (lingua patria) mint az anyanyelv egy vagy más országban többféle lehet”. Mert: „A nép (populus, gens) és nemzet (natio) szók között is különbség vagy. Magyarországon sok nép lakik, de csak egy a magyarországi nemzet (natio hungara). Mikor pedig valamely honi nyelv, mint p. o. a magyar, status vagy országnyelvvé felemeltetett, akkor ezt nemzeti nyelvnek lehet mondani. Tehát a magyar nyelv most kétség kívül országi nyelv, de nem kirekesztő honi nyelv!”¹³⁹

Rumy aztán 1840-ben olyan nemzetfogalmat vázolt fel, amely közéletített az 1849-es nemzetiségi dekrétum és az 1868-as nemzetiségi törvény nemzetfogalmához: „Én Magyarországon csak *egy nemzetet*, t. i. a *magyar nemzetet* vagy (a kétértelműség eltávoztatása okáért) a *magyarországi nemzetet és nemzetiséget*, nem pedig többféle nemzetiségeket (úgy mint tót, német, oláh, orosz, szerb vagy rác, zsidó, cigány) ismerem, de ugyan több, Magyarországon lakó népeket és népségeket különféle nyelvekkel. A nemzet és nyelv, nemzetiség és népség pedig nagy különbség [...] Kívánatos volna ugyan több tekintetből, hogy Magyarországon is [...] csak egy nép s nyelv létezne (valamint jó, midőn a nemzet csak egy vallással bír), de mivel ez nem úgy van [...], s mivel vétek volna más népeket anyanyelveiktől erőszakkal megfosztani (minden nép ragaszkodik az anyanyelvhez, mint a valláshoz), meg kell elégednünk, hogy Magyarországon valahára a hivatalos és országos nyelv egy élő nyelv, s pedig a magyar nyelv légyen, nem pedig a holt deák nyelv, [...] s alkalmas és szelíd módokkal azon kell igyekeznünk, hogy a magyar nemzeti nyelv tudása a többi magyarországi népek között mindig jobban terjesztessék el. [...] A nemzeti egység jó országalkotás mellett ott is létezik, hol több nép lakik s több nyelv divatozik, mint Nagybritanniában, s több nép egy országban az erőt nem oszlatja, mint azt Magyarország Mária Terézia uralkodása alatt mutatta.” Szent István pedig „széles politikusi vala” [...] midőn azt írta: *Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.*¹⁴⁰

Szent István bölcsességét a magyar liberálisok az új államrezen birtokában kifejezetten kárhoztatták. Számukra a sok nemzetiség és a sok nyelv egy országban éppen a gyengeség forrása, mert megosztja lojalitást, többféle érdek érvényesítésére ösztönöz az egységes érdekérvényesítés igénye helyett. A magyar liberálisok Rumy érveit mintha elengedték volna a fülük mellett, inkább durván személyeskedtek. Ugyanakkor

¹³⁹ Rumy Károly: Tanuló ifjak játékszíni gyakorlása Esztergomban. *Hasznos mulatások*, 1833. II. aug. 7. 11. sz. 84.

¹⁴⁰ Rumy: Válasz, *Hírnök*, 1840. 72. sz.

okkal utasították vissza Rумы személyeskedéseit, azt, ahogy egyeseket neofita buzgalommal vádolt. Bajza József például okkal jelezte, hogy Thaisznak nem is állt volna módjában az üldözés.¹⁴¹ Élceltek magyarul fordulatain, dilettantizmusba hajló sokoldalúságán. Aztán egyszerűen leírták, amikor a szerkesztőség közzétette a maga kis maró szatírját „Egy öreg úrról” címmel: „Őt csak megunni lehet, de rá haragudni nem.” De amikor kifigurázták, érdemeit – inkább akaratlanul, semmint akarva – groteszk módon elismerték: „Ő minden idegen nyelvek és szimpátiáknak Magyarországon univerzális apostola”, aki, ha „valaki tót-nak nevezi, gyaláznak veszi azt, nagyon megharagszik érte”¹⁴² – valójában csak magyar identitásában érezte magát támadva.

Viszont valami hozadéka mégis volt Rумы harcos publicisztikájának. Bajza és barátai jobban odafigyeltek az interetnikus illetnara, mert mint Bajza írta: „ki a németet vagy tót, azért mert német és tót, üldözi, mást a tót névvel szidalmazni akar, nemcsak túlzónak, mint Rummy úr, hanem nevetlennek s embertelen fanatikusként tartom”. És ami még fontosabb, a nemzeti méltányosság igényét is jobban körvonalazták, mint korábban. Ugyancsak Bajza fejtette ki, hogy nem akarja a német és a tót nyelvet kiirtani, „csak azt óhajtja, azon iparkodik egész lélekkel, hogy minden, ki a magyar korona alatt él, ne csak értsen, hanem tudjon magyarul”, aki ezt magyaromániának nevezi, „ne tulajdonítsa vétkül, ha nem tartatik jó hazafinak.”¹⁴³

Talán Bajza kevésbé kíméletlen lett volna, ha elolvassa Rumynak Széchenyit köszöntő vallomását, amelyben nemcsak a *Hitelt*, hanem a *Világot* is köszöntötte, és keserűen tette szóvá, hogy míg ő szabadon írhat, az ő tolla nem szabad.¹⁴⁴ Viszont Rummyra azért is nehezteltek a liberálisok, mert úgy érezhették, hogy közöttük lenne a helye eddigi munkássága okán, amelyet viszont, mert nem állt közéjük, méltánytalanul leki-csinyeltek. „A jó öregét rég átugrotta az idő,” aki „szokása szerint bohóságokat beszélend”, miközben „vele, mint álnevűvel disputálni oly csapásnak tartjuk, mint mikor sáskák lepik meg a határt”¹⁴⁵ – írták róla,

¹⁴¹ Rummy Károly: Ellentmondás. (*Atheneum*, 1841. ápr. 22. 48. sz. 767.) című cikkhez fűzött szerkesztői jegyzetek.

¹⁴² A szerkesztőség: Egy öreg úrról. *Atheneum*, 1841. II. nov. 9. 57. sz. 909–911.

¹⁴³ Bajza József: Felvilágosítás az ellentmondásra. *Atheneum*, 1841. ápr. 25. 49. sz. 779.

¹⁴⁴ Carolus Rummy: Méltóságos gróf Széchenyi István úrhoz, a szabad és bátorlelkű hazafihoz írt deák versek, midőn szabadlelkűséggel írt jeles „Világ” című munkáját olvastam. *Hasznos mulatságok*, 1832. II. dec. 27. 51. sz. 401.

¹⁴⁵ A szerkesztőség: Egy öreg úrról. *Atheneum*, 1841. II. nov. 9. 57. sz. 911.

holott megszívlelendő gondolatokat idézett fel a régi időkbeli, amelyek előkészítették az új időköt. És tegyük hozzá, a kemény triász, melynek tagjai – Bajza, Toldy, Vörösmarty – egyenként és együtt is kikészítették „a jó öreget”, 1838-ban olyan könyvbírálatot is megjelentetett,¹⁴⁶ amelyet talán éppen maga Rummy írt.¹⁴⁷ Feltételezésem szerint ő írta a „104.” álnévvel jegyzett recenziót. Ebben nincs szó magyaromániáról, de annál inkább a magyarul nem tudók kíméletéről. Hiszen azért dicsérte a bírált munkát, mert: „Nemzeti nyelvünk terjedését óhajtja, gáncsolván minden erőszakoskodást, kivált vallási viszonyokban, s oktalannak állítván az azok iránti gyűlöletet, kik magyarul nem tudnak ugyan, de szívökben jó hazafiak, a hon javát s nemzeti nyelvünk terjedését kívánják s elősegítik.” A szerzővel szemben viszont azt hangoztatta a recenzens, hogy „a társaság körén belül tehát mint emberek, hazafiak s világpolgárok köteleztetünk munkások lenni s ez jogaink terjedelme is. Ezen kötelességek s jogok ugyan egymással némi ellentétben állanak, mert e világban minden, ami van és létezik, ellenkező tulajdonok viszonyhatásai által áll fenn, létezik s fejlődik, de ezen ellentét s a belőle eredő viszonyhatás egyszersmind minden egyes munkásságnak szükséges, nélkülözhetetlen korlátja, mely nélkül semmi, ami fennáll, rendeltetése határai közt nem maradna, a józan önszeretet – mint kötelességünk teljesítésének rugója – önséggé válnék, ha azt a hazafiúi érzés nem fékezne, mint a hazafiság a világpolgári szellem zabolája nélkül; viszont a világpolgáriság üres hang, ha vele emberi és polgári kötelességeink teljesítését össze nem egyeztetjük.” Nem kétséges, ez Kazinczy tanításának az alkalmazása, annak, amit a széphalmi mester nemcsak Rumynak írt meg leveleiben, hanem 1829-ben kifejtett, így figyelmeztetve a nemzetiség kultusz lehetséges félresiklására: „De a nacionalizmus lelket emelő érzelmeit a kozmopolitizmus lelket szelídítő érzelmei által kell megneemesítenünk, és a ha a filoxénia veszedelmes neme a bolondságnak, misoxénia is az, midőn még a jót is eltolja magától, mert idegentől jön.”¹⁴⁸ Kazinczyra a 104. álnévű bíráló nem hivatkozott, de ugyancsak a széphalmi mesterrel egybehangzóan fejtegette az írók szerepét

¹⁴⁶ 104: Az igaz hazafiság alapvonalai a jelenkor szükségéihez alkalmaztatva. Egy hazafitól. Pest, 1837. *Figyelmező*, 1838. I. 5. sz. 69–77.

¹⁴⁷ EKK, Ab 70. Majer István: Rummy György Károlynak emléke. 1847. 13. szerint Rummy „névbélyegei” többek között: XYZ, 20, 25, 18, 26, 36, 45. Ezen a listán 104. nem szerepel. De szinte biztos, hogy Rummy írt a triász lapjába, és ő recenzálta Kövy Sándor magánjogi munkáját. 20: Magyar törvény. *Figyelmező*, 1839. I. 25. sz. 401–408.

¹⁴⁸ *Muzárium*, 1829. IV. k. 155.

a nyelv alakításban, és azt, „hogy a míveltség a nemzetek közt csak azóta kezdje terjedni, mióta nemzeti literatúránkat mívelni kezdék”. Az 1800-as évek „magyar szívű” Rumyjára vall az, ahogy 104. a nem magyar nyelvek kíméletére a magyarosítás elítélése nélkül szólt, az is, ahogy 104. nem hangsúlyozta a nem magyarok anyanyelvük iránti ragaszkodásának megértését, hanem inkább azt fejtegette, hogy ennek „igazi alapja nincs”, mert a szlovák, szerb, román soha sem volt iskolai nyelv, „mívelt társalkodásra” sem használhatók. Viszont az 1820–30-as évek Rumyjára vall a terminológia: a honi nyelvek és a nemzeti nyelv megkülönböztetése. Rávall annak hangsúlyozása, hogy az irodalmi nyelv nem azonos a beszélt nyelvvel. (Ezt fejtette ki az angol Bowring számára készült irodalomtörténetében is.¹⁴⁹) Rummyra vall annak kiemelése, hogy a szellemi fejlődés „a francia s angol műszorgalom végtelen fontosságú értelme”. Végül a nemzeti mérséklet igényelése, hogy így „iparunkat, kereskedésünket, értelmiségünket s nemzetiségünket kifejthessük”.¹⁵⁰ Mi tagadás, nem biztos, hogy a cikket Rummy írta, és ha igen, nem tudni, hogy a szerkesztő nem írt bele. De ha nem Rummy a szerző, akkor is egyértelmű, hogy Rummy eszméiből is sok minden beépült a kor diskurzusába. Paradox módon Vörösmarty hitvallásába is: „Legszentebb vallás a haza s emberiség.”

Rummy egyéni tragédiája, hogy némileg valami kellemetlen apafigura szerepben találta magát, és az új nemzedék, amely éppen az ő általa is éltetett felvilágosodásból lépett a politikai liberalizmus színterére, nem ismert kegyelmet, ahogy az a lélektanilag is terhelt politikában szokás. Ugyanakkor Rummy, bár állampolgári kérdéseket nem feszegetett, a külvilág számára még az ország önállóságát korlátozó hagyományos összmönarchia híveként jelent meg. Barátai, akik politikáról írtak neki, ilyen értelemben nyilatkoztak, és egyfajta fölényeskedéssel, ami hathatott rá is, amikor polémizált. A polémiák hevében emlékezhetett arra, hogy még 1819-ben egyik keszthelyi tanártársa azt fejtette ki, hogy a magyar nemzet kulturális felemelkedéséhez szükség van a nyilvánosságra, a sajtóban és a könyvekben kell a magyaroknak „a fontos kérdésekről” értekezniük, mert így a király is nagyobb hatással járhat el, mint „erőszakos

¹⁴⁹ MTAKK., Ms. 11197. Rummy Károly György: *Magyar anthologia* (1828). Ezt a munkát Rummy John Bowring részére állította össze (Czigány Loránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*. Bp., 1976. 40–41.), és ma a British Libraryban található. Másolatát Czigány Loránt adományozta az MTA Könyvtárának.

¹⁵⁰ *Figyelmező*, 1838. I. 69–77.

intézkedésekkel”, mert: „Minden nemzet, amelynek kultúrája szegényes, hiú gyerekekből áll.”¹⁵¹ A baj csak ott van, hogy az okos felnőttek sem szeretik, ha hiú gyerekeknek tartják őket. Rummy pedig mintha megpróbálta volna kiköszörülni a csorbát. Miközben gunyorosan kiszerekasztették, ő pedig állta a sarat, saját neve alatt közzétett megnyilatkozásával, álnéven úgy értekezett -???, hogy abban támadói nem igazán lelhetnek kifogásolni valót. Igaz, csak feltételeztük, hogy ő volt a „104.” kézjegyjű szerző, és feltételezésem szerint Bajzáék rájöhettek, Rummynek olyan, álnéven írt cikkét is közölték, amellyel egyetérthettek. A szerkesztőségi szatíra mintha erre utalna: „Szóvita helyett könyörgünk inkább, hogy Isten legyen irgalmas, kegyelmes minden tiszta papírosnak kezéből menekedni, és még inkább legyen irgalmas azon boldogtalannak, ki ez öreg ízlésű úrral, kivált midőn álarcot vesz fel, versenyébe keveredni eléggé meggondolatlan lesz.”¹⁵²

Nincs valóságfedezete viszont annak az állításnak, hogy Rummy álnéven (X. Y. Z.) a pánszlávizmus ellen is kikelt volna.¹⁵³ Sőt az ellenkezője történt, éppen X. Y. Z. ellen lépett fel. Ez ugyanis 1841 elején tárgyszerűnek tetsző beszámolót tett közzé a felvidéki felsőbb iskolákban működő szlovák diáktársaságok magyarelles megnyilatkozásairól, és fellépést szorgalmazott „a szlávizmus” magyarelles propagandája ellen, ugyanakkor hozzátette a szlávizmushoz, hogy ennek „eltöröltetését mi sem akarjuk”. És: „Tanulják a tótok nyelvöket, ámde annak palástja alá ne rejtsek honunk becsületét kockáztató lelkületüket.”¹⁵⁴ Aztán 1842-ben szokatlanul éles hangú „szózat”-ot intézett a szlovák papokhoz, hogy inkább magyarul tanuljanak meg, mintsem éjt nappá téve „az orosz, lengyel, rác és cseh nyelvek gyökeres megtanulására” vesztegessék idejüket. Kárhoztatta azt, hogy a lutheránus papok a maguk – a nép számára nehezen érthető – nyelvüket terjesztik, holott „a reformáció elterjedésének fő oka volt, hogy a néphez az ő nyelvén beszélt”. És ami szokatlan, a cári veszéllyel is érvelt: „Talán nem tetszik a szabadság, a személyi és vagyoni jólét, s mindezek fölött a nyugalom s béke? Az ottani politika egy nyelv, egy vallás, egy nemzet, s így nyelvekre is kerülend sor,

¹⁵¹MTAKK, MIL 4rét-20./ I. T. J. Liebbald levele Rummy Károly Györgynek. 1819. szept. 18.

¹⁵²A szerkesztőség: Egy öreg úrról. *Atheneum*, 1841. II. nov. 9. 57. sz. 911.

¹⁵³Szögi: Rummy, 39.

¹⁵⁴X. Y. Z.: Nézetek az ágostai vallástételt követő főtanodákban uralkodó szláv szel-lemről. *Társalkodó*, 1841. jan. 20. 6. sz. 21–23.

mert a törvény, a kormány s igazság kiszolgáltatása nélkülözhetetlenné teszik annak szükségét, jól értvén, hogy egy ország erejének lánc, »egység« nyelvben, vallásban, nemzetben.» Ezzel szemben: „Itt a haza egyebet nem kíván, mint legyetek azok, kiknek lennetek kell: jó hazafiak, jó polgárok; erre szükséges, mégpedig elkerülhetetlenül, hogy azon nyelvet, melyen az igazság kiszolgáltatik, a magatokén kívül tudjátok.”¹⁵⁵

Ezzel a fenyegetettség-komplexussal összefonódó magyarosodást szorgalmazó állásponttal szemben Rummy ismételt elítélte a magyarosítást, sőt még Gaj magyarosítás elleni fellépésének jogosságát hangsúlyozta. Kazinczy mellett pedig Széchenyi *Kelet népére* hivatkozott, arra, hogy a szlávokat és a németeket meg kell nyerni a magyar alkotmánynak, a magyar alkotmány minden előjogát és előnyét ki kell rájuk terjeszteni, akkor is, ha nem tartoznak a nemesi rendhez. A magyarországi orosz propagandát kímérának minősítette, viszont az esetleges cári terjeszkedés ellensúlyozására az európai hatalmak közös fellépésében látta a biztosítékot.¹⁵⁶ Hogy a nemzeti nyelvhez és a magyarsághoz való lojalitását bizonyítsa, korábban és most is, Horvát István fejtegetéseinek nyomvonalán haladt, egyetértett vele, hogy a zsidók kölcsönöztek a magyaroktól szavakat,¹⁵⁷ és a magyar nyelv páratlan eredetiségét és szépségét hangsúlyozta „nyelvészeti képtelenségektől” hemzseggő cikkeiben.¹⁵⁸

Rummy életének fordulataiból, viszontagságaiból nem öncélúan idéztünk fel sok anekdotikusnak tetsző mozzanatot. Ezek ugyanis azt is példázzák, hogy nem volt könnyű hungarusnak lenni és maradni a nemzeti törekvések keresztútjében. De egyáltalán lehetett-e?

István király *Intelmeinek* a – Rummy által idézett – bölcsességét igazában ott lehetett átérezni, ahol évszázadokon keresztül békében éltek, és a soknyelvűség is a hungarus tudatot erősítette. Ilyen táj volt a Szepesség is. Csakhogy a történelem megállt fölötte. És amikor az új idők üzenetei megérkeztek, akkor sokat számított, hogy kit milyen helyzetben találunk, identitását mennyiben erősíti vagy sérti az üzenetek formája és tartalma. Bár a falu világában a szlovák nyelv hódított, a német anya-

¹⁵⁵X. Y. Z.: Szózat a pánszláv papokhoz. *Társalkodó*, 1842. júl. 20. 58. sz. 229–230. Szögi: Rummy, 39. szerint ezt a cikket Rummy írta.

¹⁵⁶Karl Georg Rummy: Erwiderung auf Herrn Gustav Steinackers Prüfung meiner Kritik einer Privatmeinung in der panslavistischen Streitfrage (im Tageblatt Nr. 188. folg.) zur näheren gegenseitigen Verständigung. MTAKK, Vegyes 8rét 1.

¹⁵⁷Rummy: Voltak-e Ázsiában eleink szomszédi a zsidó nemzetnek és kölcsönöztek-e attól szavakat? *Hasznos mulatságok*, 1834. II. 7. sz. 54.

¹⁵⁸Vörösmarty Mihály: *Összes művei*. II. Szerk. Horváth Károly. Bp., 1960. 554.

nyelvű polgárság a magyar kultúrában talált önmagára. Példa rá Hunfalvy Pál, aki így emlékezett: „S a magyarság híre a késmárki főiskolába is elhatván, Kralovánszky Horatiusból és Ciceróból magyarra fordítottata velünk. Köztünk Széchenyi *Világa* villant meg először. Nyíltan megvallom, mi a magyart igen távolról néztük, s oly világban, amely bennünk hasonérzelmeket korántsem gerjeszte. A magyar állapot idegen volt előttünk. »A magyar jus nobilitate, ami reánk nézve benne van, azt elveszítvén sem sajnáljuk.« Ellenben a német irodalom nekünk ígéret földje vala, hova reményünk, vágyunk fordula. Ki kavicsban drágakőre találna, nem lepetnék meg örvendetesben, mint mi Széchenyi *Világától*. Mint idegen, ki a jónak mindenütt örül, úgy becsültük előbb az új életet, majd közelebbnek is találtuk magunkhoz. Elővettük a *Hitelt*, elő Berzsenyit, Kisfaludy, Kölcseyt s mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar mívelődésért. Már az iskolai gyakorlatok nem elégtének ki többé s Kralovánszky felügyelete alatt utolsó évben magyar társaságot is alkottunk, amely mint gondolhatni, a németet nem éré utol, mivel a bimbó nem virág, csecsemő társaságunk pedig annál inkább bimbó vala, mert született magyar ifjakkal alig tanált részvétre.”¹⁵⁹

Hunfalvy vallomása azt is példázza, ahogy a magyar liberalizmus vonzása a hungarus világban érvényesült. Kossuth *Pesti Hírlapja* a német polgárság számára is kedvenc olvasmány lett. A tizenöt éves Falk Miksa a magyarul nem tudó, ám a magyar ügyért lelkesedő Glückswerth Mihálynak németre fordította Kossuth cikkeit, annak a pesti polgárnak, a százas tanács tagjának, aki a század elején a magyar kereskedelem érdekében a birodalmi vámpolitika reformját igényelte.¹⁶⁰ Az immár idős pesti polgár olyan hungarus volt, aki „egy szót sem tudott magyarul, mégis hő érzelmű magyar hazafi volt,” és „rajongott Kossuthért”.¹⁶¹ Falk Miksa a *Pesti Hírlap* hatását stílusával magyarázta: „Dús keleti színpompa, valódi déli tüzelt párosult, bővöskert volt ez, telve a legbájosabb virágokkal, melyeknek illata az olvasót mindinkább elmámorosítja, minél

¹⁵⁹ Hunfalvy Pál: Emlékezés Késmárkra (Az Atheneum 1841-ki folyamában). *Tanulmányok*, Bp., 1873. 49.

¹⁶⁰ *Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden österreichischen Staaten betrachtet. Einer hochlöblichen in Commerzsachen angeordneten Reichstags Deputation durch den hungarischen Handelstand der Pressburger, Pester und Raaber Handelsleute im Monat Juny 1802. unterthänigst eingereicht.* Pressburg, 1804.

¹⁶¹ Falk Miksa: *Kor és jellemrajzok*. Bp., 1903. 3.

tovább haladt.”¹⁶² Csakhogy a haladás iránya a Hunfalvynál említett „új élet” felé mutatott, és bár Széchenyi mutatta meg először az irányt, Kosuth gyorsította a haladást, amikor mind több és több embert és csoportot vont be a nemzeti mozgalomba. Igaz, taszított is, a magyar nemzeti program radikalizálódásával a nem magyar nemzeti programok is radikalizálódtak. Ugyanakkor a magyar nemzeti mozgalom a hungarus tudatra is építhetett, azok számára, akiknek az emelkedés lehetőségét villantotta fel, és új életminőséget ígért. A német származású Hunfalvy és Glückswerth számára a korlátozott jogú rendi polgárból a modern polgárrá való emelkedés útjait mutatta meg, a jogaira és kötelességeire büszke polgár eszményének megvalósíthatóságát. És ezt ígérte a tönkrement zsidó kereskedő fiának, Falk Miksának, aki a német nyelvű magyar újságírás egyik klasszikusa lett.

Mindezek a példák azt is jelzik, hogy a hungarus ideológia is milyen sokszínű lehetett, milyen sokféle magatartásforma jellemzi. És ez a sokszínűség hasonló a modern nacionalizmus összetettségéhez. Mindkettőn belül érvényesülhetett valamiféle egyensúlyra törekvés, éspedig a különböző magatartásformák összebékítésének vágya. A közös magas műveltség integráló erővel hatott. A műveltek világában, mint valami szabadkőműves páholyban, nincsenek nemzeti ellentétek. A közös eszmények mintha áthidalnák a valós nemzeti törekvések közötti lehetséges ellentéteket. A műveltség és az állampolgári tudat közösségének integráló erejére jellemző, hogy a hungarus Romy Károly György, aki élete során sok mindenkivel összeveszett, Kazinczyval való barátságát töretlenül őrizte. Kazinczy elméleti radikalizmusa, Rousseau-i nemzetviziója kizárja a hasonló nem magyar törekvést, és a hungarus tudatot is. Gyakorlatias mérséklete azonban megszelídítette a teóriát, és mindvégig összetartott a hungarus Romyval a szintén hungarus Berzeviczy ellenében. A tipizáló sémák szerint Rumynak a német kispolgári racionalizmust kellene képviselnie, de láttuk, nem tette. A nacionalista Kazinczynak pedig Romyval kellett volna meghasonulnia. Ez sem következett be. A hungarus tudatot nem a magyar nacionalizmus számolta fel, hanem a valamennyi hungarus nép nemzeti értelmiségi rétegének nacionalizmusa. Paradox módon még a magyar nacionalizmus éltetett a legtöbbit a leghatékonyabban a hungarus tudatból. A hungarus tudat – mint állampolgári tudat, mint a közös haza iránti lojalitás – belesimult a magyar

¹⁶²Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, 1868. 121.

nemzeti tudatba, ha az alkotmányvédelem hatotta át. 1848-ban ezért is tartottak ki a magyar szabadságharcban nem magyarok – egészen a vérpadig. 1849-ben a magyar nacionalisták pedig le tudtak mondani az egy és oszthatatlan nemzet igényéről, és országgyűlési határozatban ismerték el a nem magyar nemzetiségek szabad nemzeti fejlődéshez való jogát. Ezt először 1849 júliusában Kossuth Lajos érvényesítette a román emigránsokkal kötött, államszerződés-jellegű „Kibékülési terv”-ben. Ennek jegyében született a törvényerejű nemzetiségi dekrétum, amelyet Szemere Bertalan öntött végső formába, és fogadtatott el az országgyűléssel. Mindkét alapdokumentum a hungarus ideológiából is továbbléteztetett valamit, többet, mint a nemzetiségi egyenjogúság demagógiának bizonyuló szólama, vagy a reá hivatkozó nem magyar nemzeti törekvések. Egyesíteni tudta ugyanis a korszerű alkotmányosságot a korszerű nemzeti igényekkel. Az 1868-as Deák-féle nemzetiségi törvény is az egységes politikai nemzet fogalmával a hungarus tudatra is akart építeni, miközben a magyar nacionalizmus helyzeti előnyénél fogva a hungarus tudat egyes elemeire építhetett. Eötvös József elméleti munkái magasabb szinten folytatták annak a problémának a megoldását, amelyet Berzeviczy Gergely a maga módján rövidre zárt. A demokrácia és nemzeti tolerancia eszméje Kossuth 1851-es alkotmánytervében nyerte a legátgondoltabb formáját. A hungarus tudat persze nem azért élt tovább, mert azok, akik valamilyen formában hordozói voltak, olvasták volna az idevágó irodalmat. Az együttélés és az ország egységének valósága és igénye sugalmazta. Értelem és félelem negatív dialektikája helyett, most már értelem és félelem pozitív dialektikája érvényesült. A hungarusok fölött eljárt az idő, de gondolatainkban sok megszívlelendő mozzanat maradt, magatartásformájukban pedig sok követendő. Ezt viszont már csak úgy lehetett tovább éltetni, ha az, aki erre vállalkozik, alapvetően egy adott nemzeti mozgalom érdekeinek képviselője lép fel. Ezzel feladta a nemzetek fölötti pozíciót, és nemzetek közötti helyet foglalt el, a nemzeti semlegesség helyett pedig olyan nemzeti elkötelezettség hordozója lett, aki a többi hazai nemzetrel való együttműködésre törekedett. A hungarus tudat 1918-ig így élt tovább. Alapvetően a nemzeti kizárólagosság ellen védőpajzsként szolgált (volna), vagy a jövő kiszámíthatatlan fordulatai ellen valamiféle nosztalgia vigaszát nyújtotta, a biztonság nosztalgiáját.

